

‘Het adelsgewest bij uitstek’

Een masterscriptie over economische ongelijkheid op de Veluwe

Politiek en Maatschappij in Historisch Perspectief

Universiteit Utrecht

Begeleider: Dr. J.L. van Zanden

Geschreven door Erik-Jan Hakvoort

Utrecht, juni 2014

Inhoudsopgave

Inleiding	2
Het belang van de studie naar inkomensongelijkheid	2
Inkomensongelijkheid in de literatuur	2
Inkomensongelijkheid in de Republiek.....	4
Inkomensongelijkheid op de Veluwe.....	6
Structuur.....	7
Hoofdstuk 1: het onderzoek naar ongelijkheid in de Republiek	8
De problemen van de Kuznets-curve	8
Factoren die inkomensongelijkheid kunnen beïnvloeden.....	9
Inkomensongelijkheid in de Republiek.....	10
Drie observaties in Holland, Overijssel en de Veluwe	10
Demografische factoren	12
Sociaal-economische factoren.....	14
Politieke factoren.....	17
Deelconclusie.....	19
Hoofdstuk 2: belastingongelijkheid op de Veluwe	20
Een kort overzicht over de Veluwe	21
Belastinginning op de Veluwe	23
Het bronmateriaal: betekenis en beperkingen	25
Het ondoorzichtige verband tussen belasting en inkomen.....	27
Onderschatting van rijkdom	27
Verschillen tussen lijsten en het ontbreken van gegevens.....	29
Belastingongelijkheid op de Veluwe in 1749	31
Correcties aan beide kanten van de sociale ladder	34
Deelconclusie.....	38
Conclusie	40
Literatuur.....	44
Bronnen	46
Bijlage 1: Beroepen, haarden, grond en belasting in Oene in 1749	47
Bijlage 2: Buurschappen van de onderzochte plaatsen.....	51
Bijlage 3: Rekenvoorbeeld Brummen	52
Bijlage 4: Vermogens en belastingen in Oldebroek 1748-1749.....	55
Toelichting	60

Inleiding

Het belang van de studie naar inkomensongelijkheid

John Maynard Keynes sprak tachtig jaar geleden de hoop uit dat zijn kleinkinderen het beter zouden hebben dan hij. Niet alleen omdat de totale rijkdom groter zou zijn, maar te meer omdat hij hoopte dat die rijkdom beter zou zijn verdeeld:

“All kinds of social customs and economic practices, affecting the distribution of wealth and of economic rewards and penalties, which we now maintain at all costs, however distasteful and unjust they may be in themselves, because they are tremendously useful in promoting the accumulation of capital, we shall then be free, at last, to discard.”¹

Of we over twintig jaar inderdaad anders omgaan met de verdeling van inkomen zal nog moeten blijken, maar vooralsnog wordt rijkdom nog niet verdeeld op de manier die Keynes in bovenstaand citaat wenst. Sinds de economische crisis, die zijn wortels vond in 2008, is inkomensongelijkheid weer volop actueel. Er is gebleken dat de inkomensongelijkheid in verschillende Westerse economieën de laatste jaren flink is gestegen.² Er zijn verschillende invalshoeken van waaruit het fenomeen inkomensongelijkheid en de relatie tot economische groei kunnen worden benaderd. In deze scriptie staat centraal de discussie over welke factoren van invloed zijn op een toe- of afname van inkomensongelijkheid. Epidemiologen Richard Wilkinson and Kate Pickett draaiden de discussie in 2012 om. Zij beweren dat inkomensongelijkheid zorgt voor schade aan de volksgezondheid en daarmee ook aan de economie.³ Stewart Lansley stelt zelfs dat inkomensongelijkheid in feite de basis vormde van de huidige economische recessie, doordat een kleine elite grote winsten opstreek ten nadele van de massa.⁴ Dit onderzoek gaat niet in op deze vraag maar wil een bijdrage vormen aan het antwoord op de vraag welke factoren er naast economische groei van invloed kunnen zijn op inkomensongelijkheid.

Inkomensongelijkheid in de literatuur

Men heeft lange tijd aangenomen dat economische groei zou zorgen voor een daling van ongelijkheid in inkomen. Vanaf de Tweede Wereldoorlog steeg de economische gelijkheid en dat leek, gezien de wereldwijde economische groei, helemaal niet gek; door de grotere rijkdom in het Westen konden

¹ John Maynard Keynes, ‘Economic Possibilities for our Grandchildren’ in: *Essays in Persuasion* (New York 1963) 364

² Andrew G. Berg and Jonathan D. Ostry, ‘Equality and Efficiency: is there a Tradeoff between the Two or do They go Hand in Hand?’ in *Finance & Development* 48 (2011) 13

³ Richard Wilkinson en Kate Pickett, *The Spirit Level: why greater equality makes societies stronger* (New York 2010)

⁴ Stewart Lansley, *The Cost of Inequality: Why Economic Equality is Essential for Recovery* (Londen 2012)

betere sociale instituties in het leven worden geroepen, waardoor ieders positie zou worden bevorderd.

De Harvard-econoom Simon Kuznets pakte het onderwerp inkomensongelijkheid al eerder bij de kop en schreef in 1955 een artikel waarin hij de ontwikkeling van ongelijkheid verbond aan moderne economische groei.⁵ De these van Kuznets is dat de inkomensongelijkheid in Europa toenam gedurende de industrialisatie van de 19^e eeuw, maar dat de ongelijkheid geleidelijk afnam vanaf het moment dat deze industrialisatie doorzette begin 20^e eeuw. De relatie tussen inkomensongelijkheid en moderne economische groei werd door Kuznets weergegeven in een omkeerde U-vorm: de Kuznetscurve.

Vervolgens is het een tijd lang stil rond de theorie van Kuznets, totdat in de jaren '70 en '80 van de vorige eeuw de economen Peter H. Lindert en Jeffrey G. Williamson de Kuznetscurve toepasten op Amerika⁶ en later Groot-Brittannië en daarmee het onderzoek naar inkomensongelijkheid nieuw leven inbliezen.⁷ Toch bleef het antwoord op de vraag of er in Groot-Brittannië ten tijde van de industrialisatie een snelle toename van ongelijkheid plaatsvond controversieel. Twee andere economen, Hartmut Kaelble en Mark Thomas, concludeerden in 1991 dat die toename van ongelijkheid aan het begin van de 19^e eeuw nog eigenlijk niet was bewezen. Dat de ongelijkheid afnam in de 20^e eeuw kon empirisch worden bewezen, maar alleen voor een beperkt aantal Noord-Europese gebieden in Duitsland en Zweden kon worden vastgesteld dat de inkomensongelijkheid steeg naarmate de economische groei vorderde. De grote vraag die vanaf toen werd gesteld, is welke factoren nog meer van invloed waren op de relatie tussen economische groei en inkomensongelijkheid.⁸

De Nederlandse econoom Jan Luiten van Zanden, verbonden aan de Universiteit Utrecht, merkte in 1995 op dat het onderzoek zich de decennia daarvoor had beziggehouden met één van de twee variabelen die Kuznets gebruikt -de ontwikkeling van ongelijkheid- maar dat de andere variabele -moderne economische groei- tot dan toe nog weinig aan bod was gekomen. Hij stelde dat de Kuznetscurve niet pas aanvangt aan het begin van de industrialisatie, maar dat de curve kan worden uitgebreid naar de vroegmoderne tijd. Hij onderbouwde deze stelling met een onderzoek naar de relatie tussen economische groei en de ontwikkeling van ongelijkheid vóór de snelle ontwikkeling van de industrialisatie in Groot-Brittannië en met name in de Republiek der Zeven

⁵ Simon Kuznets, 'Economic Growth and Income Inequality', *the American Economic Review* 45 (1955) 1-28

⁶ P.H. Lindert en J.G. Williamson, 'Three Centuries of American Inequality', *Research in Economic History* 1 (1976) 69-123

⁷ J.G. Williamson, *Did British capitalism breed inequality?* (Boston 1985)

⁸ Hartmut Kaelble en Mark Thomas, 'Introduction', in: Y.S. Brenner, Hartmut Kaelble en Mark Thomas (ed.), *Income Distribution in Historical Perspective* (Cambridge 1991) 43-45

Verenigde Nederlanden.⁹ Korte tijd later wordt de gehele discussie zijdelings beïnvloed door twee Nederlandse auteurs. Het uitgebreide werk van de historici Jan de Vries en Ad van der Woude uit 1997 stelde namelijk dat de Republiek al eerder dan Groot-Brittannië duidelijke tekenen van een moderne economie vertoonde.¹⁰ Dit zou voor het onderzoek naar inkomensongelijkheid betekenen dat de Kuznetscurve niet zou hoeven worden losgekoppeld van de term ‘moderne economische groei’, zoals Van Zanden dat beoogde, maar dat de stelling dat de Republiek al in de vroegmoderne tijd een moderne economie had, de conclusies van Kuznets juist zou bevestigen en daarmee de conclusie van Van Zanden zou overstemmen.

Deze discussie over de moderniteit van de Republiek zal in dit onderzoek niet al te uitgebreid worden behandeld, want een jaar nadat het boek van De Vries en Van der Woude verscheen, brachten Jan Luiten van Zanden en Lee Soltow een boek uit dat onder andere voortborduurde op het artikel van Van Zanden uit 1995. De beide auteurs nemen een ander standpunt in dan De Vries en Van der Woude en noemen de economie van de vroegmoderne Republiek, voorzien van een goede onderbouwing, ‘een pre-moderne economie’.¹¹ Ze belichten in hun boek de vraag of het principe van Kuznets ook valt toe te passen op pre-moderne economische groei. De focus ligt bij hen dus niet op de vraag of de term ‘moderne economische groei’ uitbreiding behoeft, maar op de vraag in hoeverre de Kuznetscurve naar de vroegmoderne tijd kan worden uitgebreid.

Inkomensongelijkheid in de Republiek

Op basis van een belastingregister uit 1750 vergelijkt Van Zanden de situatie in Holland met de inkomensongelijkheid van Overijssel. Hij bepaalt voor dat jaar het niveau van inkomensongelijkheid binnen het gewest en kan met die uitkomst de verschillen tussen Holland en Overijssel goed aantonen. Tevens toont hij hiermee aan, dat de theorie dat ongelijkheid toeneemt zodra de economie groeit, inderdaad klopt. Dit omdat Holland een grote economische groei en daarbij een groei van ongelijkheid liet zien¹³, terwijl de situatie in Overijssel juist werd gekenmerkt door een relatieve economische stagnatie en het nagenoeg gelijk blijven van het niveau van ongelijkheid.¹⁴

⁹ Jan Luiten van Zanden, ‘Tracing the Beginning of the Kuznets Curve’, *the Economic History Review* (nieuw) 48 (1995) 643-664

¹⁰ Jan de Vries en Ad van der Woude, *Nederland 1500-1815: De Eerste Ronde van Moderne Economische Groei* (Amsterdam 1997)

¹¹ Lee Soltow en Jan Luiten van Zanden, *Income and Wealth Inequality in the Netherlands: 16th-20th century* (Amsterdam 1998) 3

¹² Jan Luiten van Zanden, ‘De laatste ronde van pre-moderne economische groei’, *BMGN – Low Countries Historical Review* 112 (1997) 49-56

¹³ Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*, 52-54

¹⁴ Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*, 75-76

Van Zanden maakt die vergelijking speciaal met Overijssel, omdat over deze provincie volgens hem genoeg bronnen voorhanden zijn om een meting te doen.¹⁵ De uitkomsten van de vergelijking ondersteunen de stelling dat het goed mogelijk is de these van Kuznets ook al in de vroegmoderne tijd toe te passen, en ondersteunt tevens het grote verschil tussen de westelijke en oostelijke gewesten.¹⁶ Maar het ondersteunt meer. In de conclusie van Van Zanden over het niveau van ongelijkheid in Holland werd duidelijk dat behalve economische groei, ook bijvoorbeeld machtsverhoudingen als oorzaak van ongelijkheid kunnen gelden.¹⁷ Er is behoefte om te bepalen welke factoren nog meer zeggen over de relatie tussen vroegmoderne groei en de ontwikkeling van ongelijkheid en de Kuznetscurve in de vroegmoderne Republiek.

Om meer te kunnen zeggen over de factoren die inkomensongelijkheid beïnvloeden en tegelijk de vergelijking tussen gewesten binnen de Republiek verder uit te diepen, is onderzoek naar inkomensongelijkheid in een ander gewest nodig. Het moet ten eerste een representatief gebied zijn dat goed te vergelijken valt met Overijssel. Ten tweede moeten er bronnen voorhanden zijn die wat kunnen zeggen over inkomensongelijkheid. Het is lastig dat er vrijwel geen 18^e-eeuwse bronnen zijn die directe informatie geven over het inkomen van de bevolking van een bepaald gebied. Dat betekende voor Van Zanden dat hij het inkomen in Overijssel moest schatten op basis van een bepaald bedrag aan belasting dat moest worden betaald. Ook in het te onderzoeken gebied moet een dergelijke bron aanwezig zijn van waaruit een betrouwbaar beeld over het inkomen kan worden geschetst.

De gebieden die nu Drenthe, Noord-Brabant en Limburg vormen, zijn niet geschikt voor dit onderzoek: er zijn te weinig bronnen beschikbaar die wat zouden kunnen zeggen over inkomen en welvaart. Een gewest waar echter wel bronnen aanwezig zijn, is Gelderland. Dit gewest bestond uit drie vrijwel autonome gebieden, namelijk het kwartier van Nijmegen, het kwartier van Zutphen en het kwartier van de Veluwe. Alleen voor de Veluwe blijkt demografisch en economisch bronnenmateriaal beschikbaar.

¹⁵ Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*, 55

¹⁶ Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*, 75-76

¹⁷ Juul Hannes en Eric Vanhaute, 'Economische verandering en inkomensongelijkheid: de inkomensverdeling in de Oost-Vlaamse steden in de negentiende eeuw' in: *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 4 (2007) 90

Inkomensongelijkheid op de Veluwe

Een register uit 1749 biedt ons de mogelijkheid om te onderzoeken of het beeld dat Van Zanden van Overijssel schetst, klopt en het resultaat van die bevindingen geven ons de mogelijkheid nieuwe inzichten te verwerven als het gaat om de relatie tussen economische groei en de groei van ongelijkheid. De bron bestaat uit lijsten van personen en bezittingen en een verschuldigd bedrag aan belasting. Die informatie is niet helemaal vergelijkbaar met de bron die Van Zanden gebruikt, namelijk een directe inkomensbelasting. De Veluwse lijst uit 1749 geeft informatie over belasting op consumptie. Om de relatie tussen die belastinggetallen en de sociale positie van een huishouden beter in de verf te zetten nemen we voor een aantal plaatsen de kohieren van de Liberale Gift (1748) erbij. In deze bron gaven de rijkere inwoners hun vermogen op.

De Veluwe is een voornamelijk uit zandgrond bestaand gedeelte van Nederland en daarin vergelijkbaar met Overijssel en de huidige Achterhoek.¹⁸ Gelderland, of beter gezegd Gelre, was het 'adelsgewest bij uitstek'¹⁹. Tot aan de 18^e eeuw is de adel in dit gewest van invloed geweest. De Gelderse geschiedenis wordt gekenmerkt door de Tachtigjarige Oorlog. Veel van de gevechten die tijdens deze periode plaats hadden, werden op Gelders grondgebied uitgevochten.²⁰ Dit zijn zo al een aantal factoren die daar van invloed zouden kunnen zijn geweest op de sociale ongelijkheid in de vroegmoderne tijd. Bijvoorbeeld grondsoort of oorlog hebben gevolgen voor de economische activiteit op een bepaalde plek. Een vruchtbare kleigrond levert meer op dan een relatief onvruchtbare zandgrond. De hoofdvraag is in hoeverre het niveau van sociale ongelijkheid op de Veluwe rond 1750 vergelijkbaar was met de ongelijkheid in Holland en Overijssel en welke factoren daarop van invloed waren. De verwachting is dat het niveau van ongelijkheid op de Veluwe redelijk overeen zal komen met die van het aangrenzende gewest, Overijssel. De Veluwe bestond net als dit gewest uit zandgronden en heide en zal waarschijnlijk niet zo min als de Overijsselse economie daadwerkelijk zijn getransformeerd, zoals dat in Holland wel gebeurde. Ik verwacht dat naast de economische inrichting van de Veluwe ook de machtsverhoudingen en de sociale structuur van het gewest kunnen helpen bij de verklaring van het beeld van inkomensongelijkheid dat we gaan tegenkomen. Dat bijvoorbeeld de adel nog een grote rol speelde in het gewest zou er toe kunnen leiden dat de ongelijkheid op het platteland relatief hoog was ten opzichte van de steden en dorpen op de Veluwe.

¹⁸ B.H. Slichter van Bath, 'Overijssel' in: *Afdeling Agrarische Geschiedenis Bijdragen* 12 (Wageningen 1965) 76

¹⁹ J. Aalbers, 'Veluwse riddermatige adel (1675-1740)' in: *de Eeuwende 1700 (Deel 2)* Studium Generale Utrecht (1991) 33

²⁰ K.J.W. Peeneman, 'Historisch Overzicht' *Inleiding Gelders Archief* (Laatste wijziging 18 december 2013) http://www.geldersarchief.nl/zoeken/?miview=inv2&mivast=37&mizig=210&miadt=37&micode=0008&milang=nl&misort=score%7cdesc&mizk_alle=0008#inv3t1, laatst bezocht december 2013

Structuur

Deze scriptie is als volgt opgebouwd.

Het eerste hoofdstuk zal een theoretisch kader vormen en de discussie rondom inkomensongelijkheid verder uitdiepen. Tevens zal dit hoofdstuk ingaan op geografische, demografische, economische en politieke factoren die inkomensongelijkheid kunnen beïnvloeden.

Het tweede hoofdstuk zal het onderzoek naar de Veluwe presenteren en behandelen welke factoren het beeld van inkomensongelijkheid dat daaruit ontstaat kunnen verklaren.

In een conclusie zal een vergelijking worden gemaakt tussen de uitkomst van dat onderzoek en de situatie in Overijssel en Holland rond dezelfde periode.

Hoofdstuk 1: het onderzoek naar ongelijkheid in de Republiek

Na tientallen jaren van discussie kunnen er nog steeds geen generaliserende conclusies worden getrokken over de (historische) relatie tussen economische groei en inkomensongelijkheid. De ene persoon verdiende meer dan de andere, maar de vraag welke factoren daarbij een doorslaggevende rol speelden is moeilijk te beantwoorden.²¹ Dit hoofdstuk zal de discussie rondom inkomensongelijkheid verder uitdiepen en aan de hand van verschillende studies bestuderen welke factoren van invloed kunnen zijn op dat fenomeen.

De problemen van de Kuznets-curve

De inmiddels tot paradigma verklaarde Kuznets-curve stelt dat de toename van inkomensongelijkheid tijdens de eerste helft van het industrialisatieproces mogelijk werd door twee processen: 1) de concentratie van kapitaal bij de rijken en 2) de verandering in structuur van inkomensverdeling door moderne economische groei. Het eerste proces zorgt ervoor dat een deel van de bevolking door te investeren haar winstgevende activiteiten alsmaar kan vermeerderen.²² De in de inleiding genoemde auteurs Lindert en Williamson en Kaelble en Thomas liepen allen tegen eenzelfde probleem aan: het was erg lastig of vrijwel onmogelijk om te bepalen of de resultaten van verschillende landen en uit verschillende perioden met elkaar te vergelijken waren.²³ De reden hiervoor is al te filteren uit woorden die Kuznets zelf schreef in een paper in 1954:

“If the emphasis is to be on similarities and differences in the basic characteristics of the process of adaptation of the industrial system – for countries distinguished by their size, historical heritage, and the timing of their industrialization process – we obviously need a variety of national studies. In these, the interplay among economic growth, population patterns, and social change must naturally be the main focus of interest.”²⁴

De socioloog Ashwani Saith stelde later dat, omdat in alle onderzoeken het begrip van het ontstaan van inkomensongelijkheid in een bepaald gebied van veel meer factoren afhankelijk is dan alleen economische groei, de hypothese van Kuznets zelfs gevaarlijk is als uitgangspunt van het verband tussen economische groei en inkomensongelijkheid.²⁵ Kuznets had verondersteld dat

²¹ Hannes en Vanhaute, Economische verandering en inkomensongelijkheid, 90

²² Simon Kuznets, ‘Economic Growth and Income Inequality’, *the American Economic Review* 45 (1955) 1-28

²³ Hannes en Vanhaute, Economische verandering en inkomensongelijkheid, 86-90

²⁴ S. Kuznets, ‘Underdeveloped countries and the pre-industrial phase in the advanced countries’, in: A.N. Agarwala en S.P. Singh, *The economics of underdevelopment* (Oxford University Press, 1963) 153

²⁵ Ashwani Saith, ‘Development and Distribution. A Critique of the Cross-Country U-Hypothesis’ in: *Journal of Development Economics* 13 (1983) 367-382

inkomensongelijkheid zou afnemen in de fase waarin de economische groei zou doorzetten, maar het tegenovergestelde vond in de tweede helft van de 20^e eeuw vaak plaats.²⁶ Dat economische groei een verband houdt met inkomensongelijkheid is duidelijk, maar welke factoren daar precies nog meer bij van invloed waren bleek per land verschillend en vraagt dus ook om een aparte benadering.²⁷

De econoom Cesar Gallo merkte op dat er sinds Kuznets eigenlijk maar één verband tussen economische groei en inkomensongelijkheid is die algemeen zou kunnen gelden: als het kapitaal van een huishouden op een productieve manier wordt ingezet, heeft dat positieve gevolgen voor het huishoudelijk inkomen – het eerste proces dat door Kuznets als oorzaak van de groei van inkomensongelijkheid werd aangehaald. De verdeling van dat kapitaal kan worden beïnvloed door de manier waarop de economie groeit. Dat is een aan te wijzen verband tussen economische groei en de ontwikkeling van ongelijkheid.²⁸ Verder onderzoek naar de ontwikkeling van de inkomensverdeling kan dus het best op nationaal niveau plaatsvinden omdat het erg moeilijk is generaliserende conclusies te trekken.²⁹ Om het onderzoek naar inkomensongelijkheid op de Veluwe een goede plek te geven in het debat moet worden nagegaan welke factoren van belang zijn om het beeld van inkomensongelijkheid in dit gebied betekenis te geven. De Vlaamse economische historici Juul Hannes en Eric Vanhaute merken terecht op dat Soltow en Van Zanden dit goed illustreren.³⁰ Van Zanden concludeert dat het feit dat kapitaal zich gedurende de economische groei van Holland in de vroegmoderne tijd concentreerde in de handen van de elite, er toe leidde dat de inkomensongelijkheid groeide. Pas toen de positie van arbeid tegenover de positie van kapitaal werd verbeterd, was er weer sprake van een convergerende beweging naar inkomensgelijkheid.³¹ Wat in het boek van Soltow en Van Zanden duidelijk wordt, is dus dat economische groei op zich geen verklaring kan zijn voor de ontwikkeling van inkomensongelijkheid.³²

Factoren die inkomensongelijkheid kunnen beïnvloeden

Gallo stelde in 2002 een overzicht samen van vrijwel alle verschillende discussies over de problematiek van inkomensongelijkheid. Hij concludeert dat de relatie tussen economische groei en inkomensongelijkheid te maken heeft met een aantal mogelijke factoren: onderwijs, de mate van overheidsinvloed, bevolkingsgroei, urbanisatie, het aandeel van de landbouwproductie in de totale output, het politieke systeem, natuurlijke hulpbronnen, sociale mobiliteit, de structuur van de kapitaalmarkt, een beperkte toegang tot krediet, de bestaande verdeling van bezit en het recht om

²⁶ Maarten Duijvendak en Pim Kooij, *Sociale geschiedenis: theorie en thema's* (Assen 1992) 59

²⁷ Duijvendak en Kooij, *Sociale geschiedenis*, 59

²⁸ Cesar Gallo, *Economic growth and income inequality: theoretical background and empirical evidence* (Londen 2002) 25

²⁹ Hannes en Vanhaute, *Economische verandering en inkomensongelijkheid*, 90

³⁰ Hannes en Vanhaute, *Economische verandering en inkomensongelijkheid*, 90

³¹ Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*, 52-54

³² Hannes en Vanhaute, *Economische verandering en inkomensongelijkheid*, 89-90

bezittingen te erven.³³ Per regio en periode kunnen deze factoren van invloed zijn op de relatie tussen de inkomensverdeling en de groei van de economie; de reden voor Saith om te waarschuwen voor grootschalige vergelijkingen tussen landen en perioden.

Welke factoren zouden mogelijkwijs in de Republiek en op de Veluwe van invloed kunnen zijn geweest op het niveau van inkomensongelijkheid? Dit hoofdstuk zal verder gaan met een behandeling van de geografische kenmerken, demografische ontwikkelingen, politieke instituties die gezamenlijk of los van elkaar van invloed waren op economische processen die eventueel kunnen verduidelijken waarom er sprake was van een bepaald niveau van inkomensongelijkheid in de vroegmoderne Republiek.

Inkomensongelijkheid in de Republiek

De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden werd in de 'Gouden' zeventiende eeuw wereldberoemd door een hoge mate van economische vooruitgang en wijdverbreide politieke en militaire macht. Elk gewest binnen de Republiek kent een eigen geschiedenis en ook uit het onderzoek van Van Zanden zal blijken dat de oorzaken van het niveau van inkomensongelijkheid in Holland en Overijssel geheel verschillend zijn. Ook zullen dus verschillende kenmerken en factoren een rol spelen. De factoren zijn op zichzelf geen verklaring voor het niveau van inkomensongelijkheid, maar samen kunnen ze een beschreven beeld betekenis geven.³⁴

Drie observaties in Holland, Overijssel en de Veluwe

Dat de drie gewesten erg van elkaar verschilden uit zich in eerste instantie al in het landschap. Een goede analyse daarvan, werd gemaakt door De Vries en Van der Woude. Het Nederlandse grondgebied wordt door hen grofweg ingedeeld in de relatief onvruchtbare zandgronden in het oosten en zuiden van het land en de relatief vruchtbare klei- en veengronden in het westen en noorden van het land.³⁵ Het gewest Holland is vrijwel geheel onderdeel van dat relatief vruchtbare gedeelte, terwijl Overijssel en de Veluwe voor het grootste gedeelte uit zandgronden en heide bestaan. Het Veluwse oppervlak bestaat tegenwoordig nog maar voor een paar procent uit zandverstuivingen, maar dat was in de 17^e eeuw ongeveer een derde van het totale oppervlak van het kwartier. Overijssel bestond eveneens voornamelijk uit zandgronden en voor een klein deel uit rivierklei langs de rivieren die de provincie rijk is.³⁶ Aan de hand van vier observaties wil ik uitleggen hoe deze geografische verschillen hun doorwerking hadden op de samenleving in de Republiek in de Vroegmoderne Tijd. Het is niet zo dat de geografische kenmerken de verklaring vormen van al het

³³ Gallo, *Economic growth and income inequality*, 26

³⁴ Hannes en Vanhaute, *Economische verandering en inkomensongelijkheid*, 90

³⁵ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 11

³⁶ Slicher van Bath, 'Overijssel', 72-73

onderstaande, maar de geobserveerde verbanden geven een beeld van de factoren die van invloed kunnen zijn op de inkomensongelijkheid in de 18^e eeuw.

Een eerste observatie is het demografische verschil tussen de gewesten. Het gaat dan met name om het verschil in het patroon van nederzettingen, de bevolkingsgroei en het niveau van urbanisatie in de vroegmoderne Republiek. Het verschil in grondsoort zorgde ervoor dat de Middeleeuwse bewoners van de Nederlanden hun woonplaatsen op verschillende manieren inrichtten. Waar de inwoners van de maritieme gewesten vchten tegen het water en daarbij dijken en terpen moesten bouwen om hun eigendommen te beschermen, hadden de plaatsen en buurschappen op de Veluwe en in Overijssel te maken met onvruchtbare gronden, heide en zandverstuivingen die een bedreiging voor hun levensonderhoud vormden.³⁷ Op de Veluwe en Overijsselse zandgronden was daarom sprake van een grote spreiding van plaatsen.³⁸ De meeste dorpen bestonden doorgaans uit een klein aantal families die woonden in huizen met daar omheen een stukje land, door hen beheerd (buurschappen).³⁹ Met de groei van de bevolking groeide de druk op het platteland en werd het moeilijker voor de Hollandse boeren om in hun onderhoud te voorzien. Enerzijds ontstond er in Holland een groei van niet-landbouwactiviteiten, maar een ander alternatief was de trek naar de stad.⁴⁰ In de oostelijke gewesten bleef urbanisatie beperkt, daar bleef landbouw de belangrijkste economische bezigheid. De nadruk op stedelijke bedrijvigheid in Holland en de nadruk op landbouw in de twee andere gewesten heeft gevolgen voor de inkomensverschillen tussen de gewesten.

Een tweede observatie is het duidelijke verschil in economische activiteiten in de drie gewesten. In zijn onderzoek naar inkomensongelijkheid in Holland geeft Van Zanden beknopt weer waar dit verschil vooral op neerkwam: de inlandse gewesten hadden een bovenal agrarische economie en de wijd verspreide dorpen en buurschappen produceerden voor een groot deel voor eigen consumptie.⁴¹ Holland kenmerkte zich vanaf de late Middeleeuwen juist door een groot aantal alternatieve commerciële activiteiten op het platteland. Van Zanden spreekt van de onmogelijkheid in veel Hollandse gebieden om bijvoorbeeld graan te verbouwen, waardoor er een nadruk lag op veenwinning en er vooral kaas, boter en vlees werden geproduceerd om toch in levensonderhoud te kunnen voorzien.⁴² Van Bavel en Van Zanden diepen deze observatie verder uit en verklaren de Hollandse niet-landbouwactiviteiten door een specifiek proces van bewoning; door bevolkingsgroei en verandering van het landschap werd het alsmoer moeilijker geschikte landbouwgrond te vinden en

³⁷ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 16-20

³⁸ Slicher van Bath, 'Overijssel', 72

³⁹ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 16

⁴⁰ A.M. Van der Woude, 'Holland' in: *Afdeling Agrarische Geschiedenis Bijdragen* 12 (Wageningen 1965) 53

⁴¹ Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*, 24.

⁴² Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*, 24

graan te verbouwen op de veengronden. Men ging al in de 15^e eeuw op zoek naar de genoemde alternatieven en andere zoals linnen, bier en baksteen.⁴³ Dit verschil in economische oriëntatie houdt ook verband met de volgende observatie.

Een derde observatie is het verschil in machtsverhoudingen. Terwijl Gelderland tot ver in de 18^e eeuw een adelsgewest bleef en er nog verschillende feodale structuren waren terug te vinden⁴⁴, had Overijssel te maken met een afname van de macht van de adel en een grote groei van de groep vrije boeren.⁴⁵ In Holland was eigenlijk nooit sprake geweest van sterke feodale banden en een sterke adelsinvloed.⁴⁶ Door de Reformatie had de kerk sowieso al geen zetels meer in de besturen, dus lag de macht daar voornamelijk bij de stedelijke burgers.⁴⁷

Deze drie observaties hebben verschillende oorzaken en gevolgen en die zijn op zichzelf enorm in elkaar verweven. Veel factoren blijken van invloed op de verschillen tussen de gewesten binnen de Republiek en op de manier waarop de gewesten zich ontwikkelden in de Vroegmoderne Tijd. In de hieropvolgende alinea's wordt verder uitgediept welk van die verschillen van invloed zijn op de inkomensongelijkheid in Holland, Overijssel en op de Veluwe.

Demografische factoren

Cijfers over bevolkingsgroei en urbanisatie kunnen worden gebruikt om economische groei op de lange termijn te meten. De groei van een bevolking betekent de groei van het aantal mensen dat in een levensonderhoud moet voorzien en is in de meeste gevallen een indicator van economische vooruitgang.⁴⁸ Urbanisatie is een indicator van de uitbreiding van industriële werkgelegenheid en dat staat vrijwel altijd in direct verband met economische groei.⁴⁹

De bevolking van Holland groeide van 275.000 inwoners in 1514 tot 783.000 inwoners in 1750. Op de Veluwe en in Overijssel waren deze getallen respectievelijk 36.000 in 1526 tot 54.200 in 1750 en 53.000 in 1475 tot 122.434 in 1750.⁵⁰ Dat betekende een bevolkingsgroei van respectievelijk 285%, 231% en 156%. Indrukwekkend is het percentage van deze inwonersaantallen dat in steden woonde. De urbanisatiegraad van Holland ging van 15% rond 1300 naar 61% rond 1750.^{51,52} In

⁴³ Bas Van Bavel en Jan Luiten van Zanden, 'The Jump Start of the Holland Economy during the Late-Medieval Crisis, c.1350-c.1500' in: *The economic History Review* 57 (2004) 503-504

⁴⁴ Aalbers, 'Veluwse riddermatige adel', 33

⁴⁵ Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*, 67-70

⁴⁶ Van Bavel en Van Zanden, 'Jump Start', 526

⁴⁷ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 507

⁴⁸ Jan Luiten van Zanden, 'Early modern economic growth: a survey of the European Economy, 1500-1800' in: Maarten Prak, *Early Modern Capitalism: economic and social change in Europe 1400-1800* (Londen 2005) 68

⁴⁹ Van Zanden, 'Early modern economic growth', 68-69

⁵⁰ H.K. Roessingh, 'The Veluwe', in: *Afdeling Agrarische Geschiedenis Bijdragen* 12 (Wageningen 1965) 93, Van der Woude, 'Holland', 60 en Slichter van Bath, 'Overijssel', 74

⁵¹ Van Bavel en Van Zanden, 'Jump Start', 504

⁵² De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 61

dezelfde periode was dat aandeel op de Veluwe 26% en in Overijssel 21%.⁵³ De Hollandse verstedelijking was een uitzondering in Europa, net als die van Vlaanderen en Noord-Italië. Het aantal steden van minstens 2.500 inwoners groeide van 1525 tot 1675 van 17 tot 23.⁵⁴ Het verschil in urbanisatiegraad leidde er toe dat Holland ten opzichte van de andere twee gewesten veel en bovendien erg grote steden had. Eind 17^e eeuw was het gemiddelde aantal inwoners van de Hollandse steden gestegen tot maar liefst 23.500 personen.⁵⁵ Steden op de Veluwe bleven echter relatief klein. In de 17^e eeuw had Arnhem rond de 9000 inwoners en had Hattem, de kleinste van de zes steden op de Veluwe, er maar 1400.⁵⁶ Voor Overijssel zijn de cijfers wat minder specifiek, maar de steden Kampen, Deventer en Zwolle hadden eind 17^e eeuw rond de 20.000 inwoners, wat duidt op vergelijkbare inwonersaantallen. De economische groei loopt in Holland parallel aan de verstedelijking, waarbij steden als Leiden groeiden van 45.000 inwoners in 1622 tot meer dan 60.000 rond 1670.⁵⁷

Van Zanden toont aan dat de bevolkingsgroei in de Hollandse steden ook een toename van inkomensongelijkheid betekende. De cijfers getuigen van een gemiddelde ongelijkheidstoename in de Hollandse steden van meer dan 10% in de periode van 1561 tot 1732.⁵⁸ Hetzelfde concludeert Van Zanden voor Overijssel, waarin de inkomensongelijkheid in Kampen, Deventer en Zwolle in 1750 op gelijk niveau ligt als die van de steden in Holland.⁵⁹ Daaruit trekt hij de conclusie dat het niveau van ongelijkheid toeneemt zodra ofwel steden groeien ofwel inkomens hoger worden. De ongelijkheidscijfers op het platteland liggen namelijk zowel in Holland als in Overijssel vele malen lager. De reden die hij hiervoor geeft is dat de elite, zowel rijke burgers als de adel, overwegend in de stad woonden. Op het platteland woonde, naast een aantal rijke landeigenaren, overwegend (keuter)boeren en landbouwarbeiders die relatief weinig verdienden.⁶⁰

Nemen we echter het gewest als totaal, dan blijkt dat de ongelijkheid in Overijssel rond 1750 veel lager lag dan in Holland. Omdat de Veluwe net als Overijssel maar voor een deel was geurbaniseerd, is de kans groot dat we daar vergelijkbare resultaten zullen aantreffen en dus het totale niveau van ongelijkheid lager ligt dan in Holland. Ook de grootte van de Veluwse steden was vergelijkbaar met die van Overijssel en daaruit volgt dat ook het niveau van de stedelijke ongelijkheid niet veel heeft verschilt. Die verwachting schept nog weinig duidelijkheid, maar zoals ook Van Zanden aangeeft, kan de parallel tussen de bevolkingsgroei en de toename van inkomensongelijkheid wel

⁵³ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 67

⁵⁴ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 57-71

⁵⁵ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 61

⁵⁶ Roessingh, 'The Veluwe', 90

⁵⁷ Van der Woude, 'Holland', 56-57

⁵⁸ Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*, 35

⁵⁹ Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*, 59

⁶⁰ Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*, 59

degelijk worden uitgelegd. Hiervoor kijken we naar de economische en politieke kenmerken die de samenleving van toen had.

Sociaal-economische factoren

De Vries en Van der Woude gebruiken in de inleiding van hun boek over de geschiedenis van de Republiek een citaat uit *The Wealth of Nations* van Adam Smith:

*“A country that had acquired that full complement of riches which the nature of its soils and climate and its situation with respect to other countries allowed it to acquire.”*⁶¹

Die vraag die in deze sectie centraal staat is of economische groei van invloed was op de verdeling van die ‘rijkdommen’ binnen de verschillende gewesten van de Republiek.

Holland liet de overige gewesten in economisch opzicht ver achter zich. Het gewest Holland heeft als een van de maritieme gewesten van de Nederlanden de grootste transformatie doorgemaakt van de verschillende gewesten in de vroegmoderne periode. Het boek van de historicus J.I. Israel uit 1998 zoekt die oorzaken vooral in de ontwikkeling van de Amsterdamse stapelmarkt en de immigratie vanuit Antwerpen naar Amsterdam aan het einde van de 16^e eeuw.⁶² Van Bavel en Van Zanden zien deze traditionele visie als aanleiding om dieper in te gaan op de oorzaken van de economische groei die Holland meemaakte, en gaan daarvoor terug tot in de Middeleeuwen. De economische expansie van Holland werd volgens hen mogelijk gemaakt door drie fasen, waarvan de eerste duurde van de tiende eeuw tot het midden van de 14^e eeuw. Deze fase legde de basis voor een relatief kapitaalintensieve manier van produceren; een ‘zoektocht naar arbeidsbesparende technieken’, omdat de Hollandse lonen hoog waren in vergelijking met de rest van Europa.⁶³ In tegenstelling tot in Overijssel of op de Veluwe, waar agrarische en andere arbeidsintensieve productie nog de overhand hadden, waren de productie van wol en linnen, het brouwen van bier en de visserij van het voornaamste belang. Holland werd hiermee een uitzondering, omdat de bevolking van de rest van Europa vaak voornamelijk uit boeren bestond. In grote delen van Holland werden zelfs geen gewassen meer geproduceerd en was het platteland in wezen vrijwel volledig geïndustrialiseerd of gecommercialiseerd.⁶⁴

Na de tweede fase van F1400 stijgen de lonen in de rest van Europa, waardoor de productiekosten flink stegen, maar Holland in het voordeel was door de relatief kapitaalintensieve industrieën en de afwezigheid van sterke gilden die verdere introductie van nieuwe technieken

⁶¹ Adam Smith, *The Wealth of Nations* (Chicago 1976) 106

⁶² Jonathan I. Israel, *The Dutch Republic: its rise, greatness, and fall 1477-1806* (Oxford 1995) 307-315

⁶³ Van Bavel en Van Zanden, ‘Jump Start’, 526

⁶⁴ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 270-349

konden voorkomen. In de laatste fase tot aan 1500 daalden de lonen licht, waardoor de industrie flink kon groeien.⁶⁵ Dit is een onderdeel van twee processen die Soltow en Van Zanden beschrijven als oorzaken voor de groei van de Hollandse inkomensongelijkheid. De eerste is de groei van bezitsongelijkheid, een concentratie van kapitaal bij een relatief klein deel van de bevolking. Met dit kapitaal werd geïnvesteerd en daarmee kon goed worden verdiend. Het tweede proces is een verandering in de inkomensstructuur. De kapitaalintensieve structuur van produceren zorgde ervoor dat het inkomen van het rijkere deel van de bevolking steeg. Aan de andere kant had juist de overgebleven arbeidsintensieve productie een zwakkere positie waardoor inkomens bij dat deel van de bevolking lager werden.⁶⁶

De oostelijke gewesten Overijssel, Drenthe en Gelderland vertoonden een economische groei die meer overeen kwam met het Europese patroon: landbouw was de belangrijkste vorm van arbeid in Overijssel, terwijl in Holland slechts 30-35% van de werkende bevolking brood verdiende op het land. Gedurende de 18^e eeuw werkte maar liefst 45,6% procent van de werkende bevolking in de agrarische sector. Holland had een relatief groot aantal boeren met een eigen stuk land. Dit terwijl de adel in Overijssel in 1600 nog 50-60% van de landbouwgrond in handen had en toen slechts 10% van de boeren een eigen stuk land bezat.⁶⁷ In de tweede helft van de 17^e eeuw begon op het platteland van Overijssel, net als in de overige oostelijke gewesten, de ontwikkeling van keuterboerderijen. Keuterboeren konden niet leven van de opbrengst van hun kleine stuk land alleen en moesten dus buiten de oogstperiode op zoek naar andere manieren om geld te verdienen. Een daarvan was de ontwikkeling van huisnijverheid, bedoeld voor export naar Holland, mede gestimuleerd door Hollandse handelaren.⁶⁸ Dit werd uiteindelijk de basis van de ontwikkeling van een proto-industrie die zou leiden tot een toename van inkomensongelijkheid. Proto-industrie is de term die wordt gegeven aan de ontwikkeling van huisnijverheid waarbij producten als kleding en linnen werd geproduceerd voor markten in de nabije omgeving. Het is wellicht niet, zoals sommigen beweren⁶⁹, het grote antwoord op de vraag wat er aan de wieg staat van moderne economische groei⁷⁰, maar het stond wel aan de wieg van een groei in inkomensongelijkheid in Twente. Dat gebied werd de kern van de Nederlandse textielproductie tot in de 20^e eeuw.⁷¹ Daar ziet Van Zanden een link tussen

⁶⁵ Van Bavel en Van Zanden, 'Jump Start', 527

⁶⁶ Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*, 53-54

⁶⁷ Slichter van Bath, 'Overijssel', 78

⁶⁸ Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 209

⁶⁹ In navolging van F.F. Mendels (1972) beweerden onder andere de drie historici Peter Kriedte, Hans Medick, en Jurgen Schlumbohm in 1977 dat proto-industrialisatie de oorzaken bevatte van moderne economische groei, omdat het veel van de oude economische en sociale obstakels zou wegnemen die groei in de weg zaten.

⁷⁰ Sheilagh C. Ogilvie, 'Protoindustrialization in Europe', in *Continuity and Change* 8 (1993) 159-179

⁷¹ Elise van Nederveen Meerkerk, 'Textile workers in the Netherlands. Part 1: 1650-1810' in: *National overview Netherlands, Textile conference IISH*, 11-13 (2004) 4

economische groei en inkomensongelijkheid. Vooral in Enschede, het centrum van het textielgebied, steeg de ongelijkheid flink: vanaf 1750 tot 1875 met maar liefst 44%.⁷²

Naar aanleiding van een toename van vrije boeren is er tussen 1675 en 1758 sprake van een toename van inkomensgelijkheid, maar met de ontwikkeling van de textielnijverheid in Twente is er na 1750 sprake van een toename van inkomensongelijkheid.⁷³ Van Zanden komt uiteindelijk tot deze conclusie:

“Thus although in Overijssel’s case there does seem to exist some relation between the tempo of economic development and changes in income inequality, it does not provide a conclusive explanation for such changes. The decline of the nobility and the rise of the group of peasant freeholders are processes which are connected far more with the conflicts and developing relations between these social groups – with the struggle over land and agricultural surpluses – than with the tempo of economic growth.”⁷⁴

De oorzaken van deze af- en toename van inkomensongelijkheid blijken lastig aan te wijzen. De groei van ongelijkheid bleef ver onder het niveau van de groei van de Hollandse ongelijkheid, omdat een fundamentele economische transformatie in Overijssel niet plaats vond. Van Zanden omschrijft de economische groei van Overijssel door het gebruik van de term stagnatie⁷⁵, maar dat valt te nuanceren. Het gewest Holland had te maken met een uitzonderlijke economische en demografische ontwikkeling en de situatie in de beide overige gewesten kan daarmee veel beter worden getypeerd als ‘normaal’.

De Veluwe had wel met economische verandering te maken, maar voornamelijk met agrarische ontwikkeling. Een transformatie zoals in Holland vond er niet plaats, maar de historicus H.K. Roessingh schrijft wel over de uitbreiding van akkerland met daarna de ontwikkeling van boekweit en tabak, en zelfs over de ontwikkeling van kleding- en papiernijverheid als aanjagers van de economie.⁷⁶ Hetzelfde concludeert de historicus J.M. Mastboom voor de Achterhoek, waar in de tweede helft van de 18^e eeuw een ontwikkeling in de kledingnijverheid plaatsvond.⁷⁷ Door de relatief onvruchtbare zandgronden en de competitie van de maritieme steden, werd het steeds noodzakelijker om geld te verdienen naast het verbouwen van gewassen. Maar tot een werkelijke transformatie van de economie kwam het niet. Het is op basis van deze economische factoren te

⁷² Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*, 73

⁷³ Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*, 75-76

⁷⁴ Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*, 76

⁷⁵ Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*, 75

⁷⁶ Roessingh, ‘The Veluwe’, 96-98

⁷⁷ Joyce M. Mastboom, ‘Protoindustrialization and Agriculture in the Eastern Netherlands: Industrialization and the Theory of Protoindustrialization’, in: *Social Science History* 20 2 (1996) 240

verwachten dat het niveau van Veluwse inkomensongelijkheid niet veel anders zal zijn dan in Overijssel. Wellicht dat er op basis van de machtsverhoudingen in beide gewesten wel een verschil te verwachten valt.

Politieke factoren

Veel van de verschuivingen in het niveau van inkomensongelijkheid in Holland waren te wijten aan de veranderende rol van de steden. Van Zanden merkt een toename van ongelijkheid bij groei van steden door een concentratie van kapitaal bij de rijke burgers in de stad. In Overijssel was de situatie heel anders. Rond 1600 was de meeste landbouwgrond nog in handen van de adel of de kerk. Net als in de rest van Europa waren grote landeigenaren de baas op het Overijsselse platteland. Dat was een aanzienlijk verschil met de zwakke positie van de adel in Holland. Pas met de opkomst van de Twente textielindustrie vanaf 1675 vindt er een verschuiving plaats en kregen rijke burgers uit de stad een stevige positie.⁷⁸ Het machtsverwicht verschoof langzamerhand van de adel naar de middenklasse.⁷⁹ Van Zanden merkt dan ook een daling van de inkomensongelijkheid in Overijssel na 1650 vanwege de langzame opkomst van een grote groep vrije boeren, ten koste van de grootgrondbezitters. Pas na 1750 zou de opkomst van de katoenindustrieën in Twente zorgen voor een stijging van de inkomensongelijkheid.⁸⁰ Eenzelfde verschuiving in machtsverhoudingen is in Gelderland veel minder te merken. Nog eens de woorden van J. Aalbers over het adellijke karakter van dit gewest:

*“In de Republiek der Verenigde Nederlanden was Gelre het adelsgewest bij uitstek. Van de drie kwartieren waaruit dat gewest na het verlies van het Overkwartier (Roermond) bestond was het op zijn beurt weer het kwartier van Veluwe waar de adel de grootste invloed had”.*⁸¹

Zeker de laatste opmerking kan grote gevolgen hebben voor het beeld van inkomensongelijkheid dat we er zullen aantreffen. Als we nog wat dieper ingaan op de bestuurlijke machtsverhoudingen van het gewest Gelre, zullen we zien waarom de adel nog een dergelijk grote macht kon uitoefenen.

In de vroegmoderne dagelijkse praktijk gaf de samenleving veel aandacht aan rangen, standen en daarbij behorende titels en symboliek. De hertog stond in rang boven de graaf, iets wat tijdens vergaderingen en politieke evenementen evident bleek als de hertog voor de rest van de aanwezigen uitging en daarin zijn adellijke titel mocht laten gelden. Vandaar dat Gelre gedurende de 17^e eeuw gold als *primus inter pares* in de Republiek en daarmee op papier het machtigste gewest

⁷⁸ Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*, 55-57

⁷⁹ Slichter van Bath, ‘Overijssel’, 78-81

⁸⁰ Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*, 75-76

⁸¹ Aalbers, ‘Veluwse riddermatige adel’, 33

was.⁸² Gelre was het enig overgebleven hertogdom in de Republiek en deze hertog stond in rang boven de graaf van Holland.⁸³ Dit is een mooie illustratie bij de verschillende manieren waarop de samenlevingen van Holland, Overijssel en Gelre waren ingericht. Vanaf 1608 riep bijvoorbeeld de vergadering van de Staten van Holland achttien steden op hun stem te geven en werd er van de adel slechts één stem uitgenodigd, een duidelijk kenmerk van de geringe invloed die de adel had in de Hollandse politiek. De Vries en Van der Woude legden ook in Gelderland het accent op de overweldigende macht van de steden, net als in Holland. De adel vormde volgens hen een ‘belangrijke sociale kracht’, maar ook de Gelderse steden hadden uiteindelijk meer macht dan welk ander orgaan dan ook.⁸⁴ De feiten rondom het Gelderse bestuur nuanceren die ogenschijnlijke overeenkomst tussen de macht van de steden in beide gewesten.

In Overijssel en Gelderland was de macht van de adel echter nog sterk aanwezig. Het platteland speelde in deze gebieden een grote economische rol, vandaar dat ook het politieke zwaartepunt niet zozeer in de steden lag, maar ook de adel op het platteland nog een stevige vinger in de pap had.⁸⁵ Tot 1798 kende Gelderland een ingewikkelde bestuursstructuur, waarbij de Staten van de Kwartieren, als vertegenwoordiging van de gebieden, met elkaar de Staten van Gelderland vormden. Geen enkel ander gewest kende deze bestuursvorm. Het opmerkelijke is dat de vier –en later drie- kwartieren onafhankelijk bleven tot zeker 1798, toen de gewestelijke soevereiniteit tijdens de Franse bezetting werd afgeschaft. In dat jaar hielden de Staten van de Kwartieren pas op te bestaan.⁸⁶ In Gelre bestond het college van de Staten uit een gelijk aantal vertegenwoordigers van twee andere organen, namelijk het Ridderschap en de Stadsbesturen. Het Ridderschap, de vertegenwoordiging van het platteland, bestond enkel en alleen uit vertegenwoordigers van de adel. De stadsbesturen bestonden deels uit edelen en deels uit burgers. De adel bezat dus ook in het Kwartier van de Veluwe altijd het grootste deel van de Statenzetels. Niet alleen op het hoogst bestuurlijke niveau bezat de adel een meerderheid. In tegenstelling tot de Kwartieren van Zutphen en Nijmegen, besloten de Staten van de Veluwe al in 1580 tot het instellen van een permanent college van Gedeputeerde Staten. Deze personen werden belast met de uitvoering van de besluiten van de Staten, het innen van de belasting en de zorg voor de goederen en gebouwen van de geestelijkheid. Ook in dit uitvoerend orgaan bezat de adel een meerderheid. Bij haar instelling in 1580 werd besloten dat de Gedeputeerde Staten zouden bestaan uit twee vertegenwoordigers van de adel en één vertegenwoordiger uit de steden. Zelfs na de uitbreiding tot zes Gedeputeerden in 1599 bleef tot

⁸² J.J. Poelhekke, ‘Gelderland van 1609-1672’ in: *Geschiedenis van Gelderland 1492-1795* (Zutphen 1975) 148-151

⁸³ M.V.T. Tenten, ‘Van Nederkwartieren tot Provincie – de algemene geschiedenis van Gelderland’ in: *Het Hertogdom Gelre* (Utrecht 2003) 92-93

⁸⁴ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 508

⁸⁵ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 507-508

⁸⁶ K.J.W. Peeneman, ‘Bestuur in Gelderland’ in: *Inleiding Gelders Archief*

maarliefst 1850 ruim driekwart van dit orgaan lid van de adel.⁸⁷ Een illustratie bij de macht van de adel zijn de posities van de adellijke broers Alexander en Hendrik van der Capellen die begin 17^e eeuw beiden een functie bekleedden in het bestuur van het Kwartier van Zutphen, respectievelijk in de Zutphense Ridderschap en als Burgemeester van Zutphen zelf.⁸⁸

Omdat er op de Veluwe veel minder was te merken van verschuivingen in de machtsverhoudingen dan in Overijssel, is het aannemelijk dat we op het Veluwse platteland een groter niveau van inkomensongelijkheid zullen vinden dan in Overijssel het geval was.

Deelconclusie

De economische en demografische ontwikkelingen op de Veluwe geven alle reden om te verwachten dat het beeld van inkomensongelijkheid op de Veluwe en in Overijssel veel overeenkomsten zal vertonen, maar naar de te verwachten overeenkomsten in het niveau van inkomensongelijkheid op de Veluwe en in Overijssel, zullen er waarschijnlijk ook verschillen zijn.

Verschillende factoren dragen bij aan het niveau van inkomensongelijkheid zoals Van Zanden die aantreft in Overijssel. Dat de adel langzaam maar zeker haar macht verloor aan de burgerij en de steden, zorgde ervoor dat er in Overijssel een geleidelijke toename van inkomensongelijkheid inzette die duurde van 1675 tot ongeveer 1760. Daarna zorgde de ontwikkeling van de Twentse economie voor een snelle stijging van ongelijkheid vanaf 1750. De Hollandse economie maakt in de 16^e en 17^e eeuw een wonderlijke transformatie door die, mede door urbanisatie en de relatief lage positie van de adel, zorgde voor een stijging van inkomensongelijkheid in het hele gewest. Een belangrijke factor was kapitaal, dat zich hoe langer hoe meer centreerde bij een groep rijke burgers in de steden. Eenzelfde fenomeen dat zichtbaar wordt bij de groei van de Twentse textielindustrie.

Overeenkomsten tussen geografische, demografische en voor een deel economische factoren scheppen de verwachting dat het beeld van inkomensongelijkheid in Overijssel en de Veluwe eveneens overeen zal komen. In hoeverre de verschillen in machtsverhouding een stempel zullen drukken op de inkomensongelijkheid zal in de komende hoofdstukken worden onderzocht, maar allereerst meer over de Veluwe.

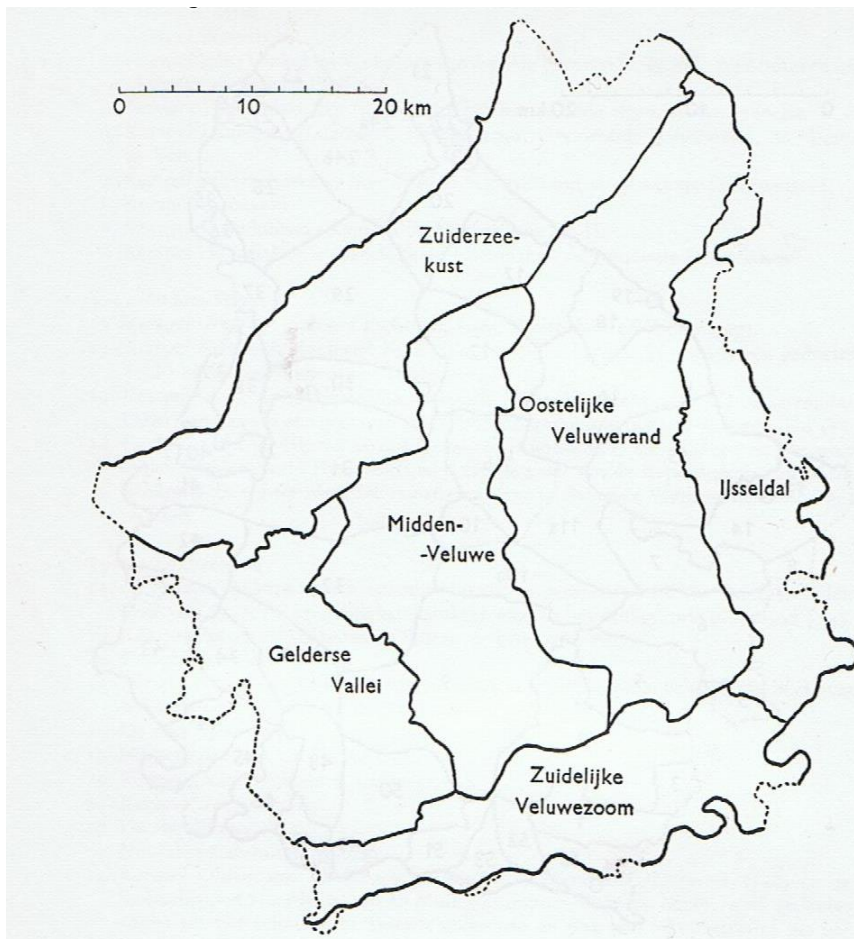
⁸⁷ K.J.W. Peeneman, 'Bestuursorganen' in: *Inleiding Gelders Archief*

⁸⁸ Poelhekke, 'Gelderland van 1609-1672', 161

Hoofdstuk 2: belastingongelijkheid op de Veluwe

Vandaag de dag staat de Veluwe bekend om de ruimte, de rust en de mooie natuur. In het groene gebied bevinden zich verschillende landgoederen, nationale parken en musea. Het is een zeldzame streek met uitgestrekte bossen en oneindige zandverstuivingen. Langs de grenzen vinden we in het westen de IJssel, in het zuiden de Nederrijn en het noorden grensde vroeger aan de Zuiderzee (Zie kaart 1 en 2). Om uiteindelijk meer te kunnen zeggen over de geschiedenis van inkomensongelijkheid in dit natuurlijke gebied, zal in de komende alinea's aandacht worden besteed aan de verdere geografische, politieke en economische kenmerken van de Veluwe. Hierna wordt behandeld de manier waarop de Veluwse inkomensongelijkheid kan worden onderzocht en welke problemen daarbij komen kijken.

Kaart 1: Indeling van de Veluwe in zes regio's

Bron: H.K. Roessingh, 'Het Veluws Inwonertal, 1526-1947', in: A.A.G. *Bijdragen 11* (1964) 144

Een kort overzicht over de Veluwe

In de literatuur wordt de Veluwe ingedeeld in zes verschillende regio's, die elk karakteristieke eigenschappen hebben. Behalve een paar smalle stroken kleigrond in het noorden langs de Zuiderzee en in het (zuid)westen langs de IJssel, bestaat de Veluwse grond uit zand. De Veluwse zandgronden zijn maar weinig vruchtbaar, waardoor een groot gedeelte van de plattelandsbevolking in de vroegmoderne tijd woonde in de buurt van de smalle stroken vruchtbare grond langs de rivieren en de Zuiderzee.⁸⁹ Op de onherbergzame heide van de Midden-Veluwe vindt men dan ook maar een handvol plaatsen.

Tabel 1: Bevolkingsdichtheid op de Veluwe

Regio	Aantal inwoners per km ²
Gelderse Vallei	29
Midden-Veluwe	6
Zuiderzeekust	17
Oostelijke Veluwerand	17
IJsseldal	34
Zuidelijke Veluwezoom	24

Bron: Roessingh, 'Het Veluws Inwonertal', 117

Op de Veluwe bevonden zich zes steden, een twintigtal dorpen en daarnaast een aantal tientallen buurtschappen. Holland had honderdduizenden inwoners rond 1750, maar het Gelderse bewonersaantal kwam daar niet eens in de buurt. De Veluwe had maar 40.700 inwoners in 1650, 54.200 inwoners in 1749 en groeide vervolgens tot 65.800 inwoners in 1795.⁹⁰ De belangrijkste stad op de Veluwe was Arnhem, dat in 1749 zo'n 5600 inwoners had. De tweede stad was Harderwijk, met 2350 inwoners in dat jaar en de kleinste van de zes steden was Hattem, dat in 1749 800 inwoners had.⁹¹ Genoemde steden liggen stuk voor stuk aan de randen van de Veluwe. Het midden van de Veluwe was praktisch leeg. 5% van de plattelandsbevolking woonde op de onvruchtbare zandgronden, waarvan de uitgestrekte heidevelden helemaal niet werden bewoond.⁹²

De landbouw vormde de grootste bron van inkomsten voor de bewoners van de Veluwe. Op de zandgronden werd voornamelijk graan (rogge) en boekweit verbouwd, op de rivierklei

⁸⁹ H.K. Roessingh, 'Het Veluws Inwonertal, 1526-1947', in: *Afdeling Agrarische Geschiedenis Bijdragen 11* (1964) 138

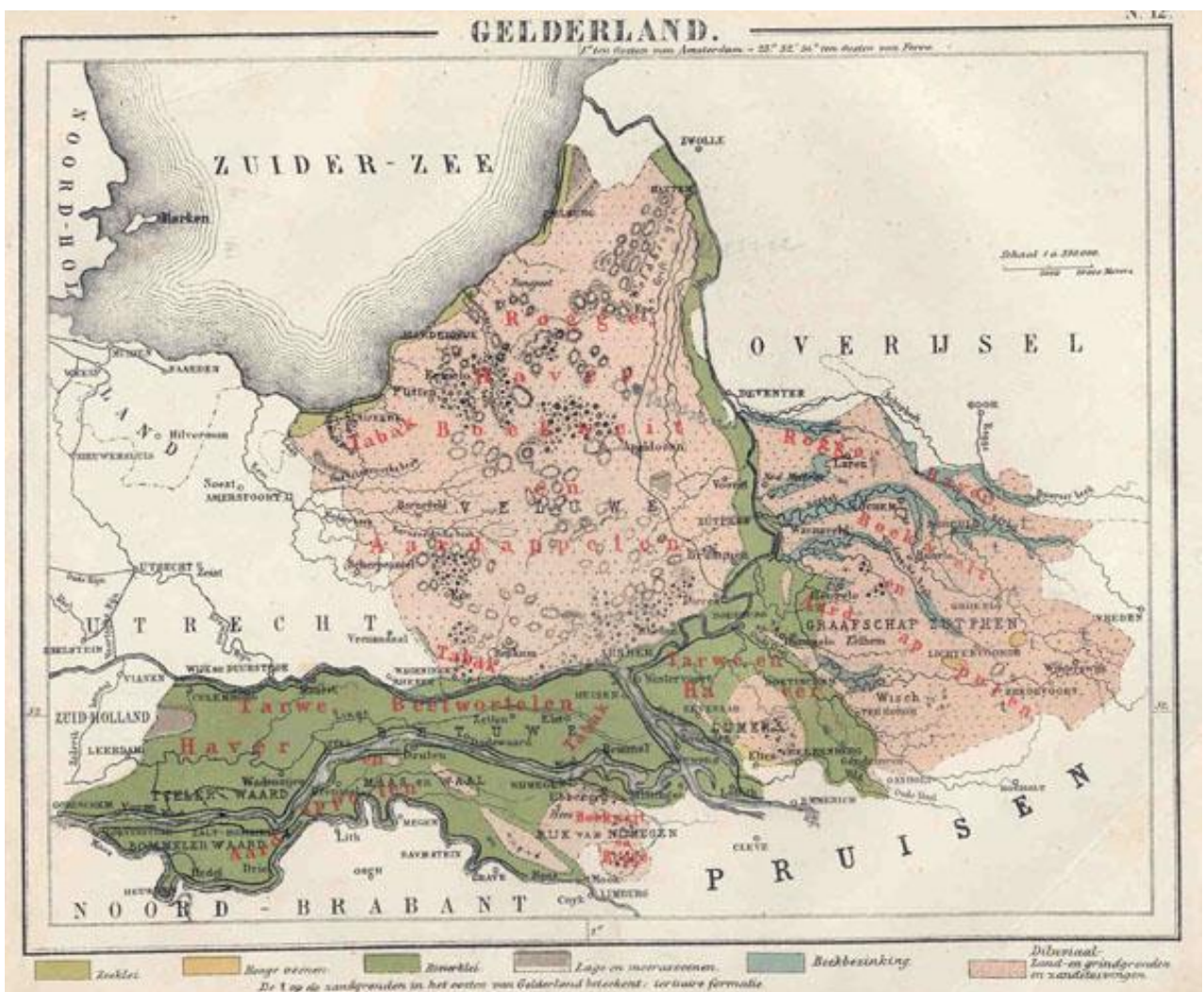
⁹⁰ Jan de Vries en Ad van der Woude, *Nederland 1500-1815: De Eerste Ronde van Moderne Economische Groei* (Amsterdam 1997) 55

⁹¹ Roessingh, 'Het Veluws Inwonertal', 91

⁹² S.W. Verstegen, *Gegoede Ingezeten: Jonkers en Geërfden op de Veluwe 1650-1830* (Arnhem 1990) 18

voornamelijk granen als tarwe, gerst en in mindere mate rogge. De verbouw van aardappels speelde vooral in de Zuidelijke Veluwezoom een rol.⁹³ Behalve het verschil in gewassen, konden de tegenstellingen tussen de zand- en kleigronden flink oplopen. Uit onderzoek van de landbouwhistoricus H.K. Roessingh blijkt dat de landbouw op de zandgronden werd gekenmerkt door relatief arme boeren die kleine stukjes eigen land bezaten. De onderhoudskosten van zandgrond waren aanzienlijk hoger vanwege de mindere vruchtbaarheid en mindere opbrengst en daardoor veel minder interessant voor grootgrondbezitters. Dit in tegenstelling tot de relatief gemakkelijk te bewerken kleigronden. In de riviergebieden kon men daarom vele grootgrondbezitters met grote landerijen tegenkomen.⁹⁴

Kaart 2: Grondsoorten in Gelderland

Bron: <http://www.atlasandmap.com/maps/2065.jpg>

⁹³ Versteegen, *Gegoede Ingezetenen*, 16-19

⁹⁴ Versteegen, *Gegoede Ingezetenen*, 28-31

Al met al was de Veluwe een aanmerkelijk arm gebied. De cijfers over consumptie van de bevolking en de pachtwaarde van het bewerkbare land spreken boekdelen. Het gemiddelde niveau van consumptie op de Veluwe lag rond 1800 lager dan in welk gedeelte van de Republiek ook.⁹⁵ De vruchtbare uiterwaarden langs de IJssel besloegen maar 3% van het landoppervlak (zie Kaart 2) en vertegenwoordigden maar liefst 15% van de totale pachtwaarde. Andersom besloeg de woeste heidegrond 60% van het landoppervlak en slechts 3% van de totale pachtwaarde.⁹⁶ De zandgronden en oprukkende zandverstuivingen zorgden voor een grote spreiding van woonplaatsen en de Veluwse steden en dorpen waren relatief klein.⁹⁷ De oppervlakte van de Veluwe bestaat nu nog maar voor een paar procent uit zandverstuivingen, maar dat was toen ongeveer een derde van het totale oppervlak van het kwartier. Door die verstuivingen was aan het leven op de Veluwe aan het einde van de 17^e eeuw niet gemakkelijk. Iets da te zien was aan de verschillende dorpen en gehuchten die compleet werden achtergelaten en waren leeggelopen.⁹⁸

Belastinginning op de Veluwe

De Staten van Gelderland konden, net als in de andere provincies, volgens eigen regels belasting heffen. Het gedecentraliseerde systeem van de Republiek betekende veel macht voor de Provinciale Staten, die belasting hieven over levensbehoeften en bezittingen zoals bier, wijn, wol, inkomen en land.⁹⁹ In de jaren 1740 lag de belastingdruk in de Verenigde Nederlanden erg hoog. Het waren moeilijke tijden door onder andere de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748), waardoor de provincies veel geld nodig hadden voor defensie en oorlogvoering. De Staten stelden de hoogte van het totale af te dragen belastingbedrag vast. Vermogende burgers kochten vervolgens een gedeelte van dat bedrag af om dat vervolgens zelf te kunnen innen bij de bevolking. Zij bepaalden het te innen bedrag op basis van uiterlijke kenmerken van het niveau van consumptie. Dit systeem van belastingpacht was vanouds de manier van de provinciale overheden om belasting te heffen.¹⁰⁰¹⁰¹

Naarmate de belastingdruk groeide, werd ook het verzet tegen dit systeem groter. Belastingpachters verdienden hun geld door meer belasting op te halen bij de bevolking dan dat ze aan de Staten hadden betaald en dat zorgde uiteraard dikwijls voor grote onvrede. Uiteindelijk sloeg

⁹⁵ J.L. Van Zanden, 'De economie van Holland in de periode 1650-1805: groei of achteruitgang?' in: *BMGN* 102 (1987) 574

⁹⁶ Verstegen, *Gegoede Ingezetenen*, 18

⁹⁷ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 16

⁹⁸ *Ibidem*, 31

⁹⁹ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 93

¹⁰⁰ James Tracy, *The Founding of the Dutch Republic: War, Finance, and Politics in Holland, 1572-1588* (Oxford 2008) 24-26

¹⁰¹ Van Zanden, *Economie van Holland*, 573

de vlam in de pan en in mei 1748 kwamen de inwoners van Friesland in opstand. De inwoners van Amsterdam volgden een maand later en overvielen belastingpachters en plunderden hun huizen. Deze ‘pachtersoproeren’ werden voor veel provinciebesturen een reden om de belastingssystemen rap te herzien. Bijvoorbeeld in Friesland maakte het systeem van de belastingpachtplaats voor een directer systeem en werden na 1748 zogenaamde ‘Generaale Kollekteurs’ aangesteld die de belasting inden en direct aan de overheid overhandigden.¹⁰²

De rellen in de noordelijke Nederlanden sloegen in beperkte mate over naar Overijssel en Gelderland. Van juli tot en met augustus 1748 waren er relletjes in Wageningen, Harderwijk, Renkum en Epe, maar tot grote opstanden kwam het niet.¹⁰³ Het zogenaamde Pachtersoproer zorgde voor een schrikbeweging bij de provinciebesturen. In Groningen, Friesland, Holland en Utrecht werd het pachtstelsel vervangen en ook in de Gelderse kwartieren kwam tijdens de spanningen van 1748 de roep om het belastingstelsel te herzien.¹⁰⁴ In het Kwartier van de Veluwe besloten de Staten uiteindelijk de daaropvolgende drie jaar een nieuw belastingstelsel te proberen en mee te gaan in de stroom van herzieningen. Daarvoor waren lijsten nodig van alle huizen, huishoudens, personen en bezittingen die zich in het Kwartier bevonden. Er werden plannen gemaakt om die lijsten op te stellen: ambtenaren werden verwittigd en boeken opgemaakt. Geleidelijk bleek echter dat grote oproeren in Gelderland niet uitbraken. Het bleef rustig op het Gelderse platteland, waardoor de Staten de kans zagen om de plannen voor het drie-jarige probeersel op de lange baan te schuiven. Ook de overige Staten van Gelderland en zelfs die van Overijssel kregen het voor elkaar allerlei beloftes te doen, maar uiteindelijk te wachten met daadwerkelijke actie. Ondanks het uitstel besloot men begin 1749 op de Veluwe de lijsten wel samen te stellen en ze op de plank te leggen, zodat ze later eventueel alsnog konden worden gebruikt voor een herziening. Wij weten nu dat de lijsten nadien nooit meer zijn aangeraakt en de belastingpachters twaalf maanden later gewoon weer op pad waren om belasting te innen, maar ze zijn gedurende de maanden juni, juli en augustus van 1749 wel samengesteld.¹⁰⁵

¹⁰² P. Shouten, J. de Groot, G. Warnars, S. en J. Luchtman, A. en P. Blusse en G. van der Plaats, *Hedendaagsche historie, of, Tegenwoordige staat van Friesland* (1785) 388

¹⁰³ Roessingh, ‘Het Veluws Inwonertal’, 83

¹⁰⁴ H.K. Roessingh, ‘Village and Hamlet in a Sandy Region of the Netherlands’ in: *Acta historiae Neerlandica IV* (1970) 106

¹⁰⁵ Roessingh, ‘Village and Hamlet’, 106-107

Een bladzijde uit de inventarisatie (eigen foto)

Het bronmateriaal: betekenis en beperkingen

In deze boeken wordt een schat van informatie gegeven over de inwoners van het Kwartier van de Veluwe in 1749. Zestien in te vullen kolommen waren voorgedrukt in een omslag, waarvan hieronder een voorbeeld te zien is. In het Gelders Archief zijn 29 omslagen te vinden, die gezamenlijk de hele Veluwe beslaan (met uitzondering van het ambt Rheden). Arnhem op zichzelf is goed voor zeven omslagen, de overige 22 bevatten verzamelingen van naast elkaar liggende plaatsen, gehuchten en buurtschappen.¹⁰⁶ Hier volgt een gedetailleerd overzicht van de verschillende onderdelen waaruit deze bron bestaat. Zie de bladzijde uit de inventarisatie van 1749. Van links naar rechts werd de volgende informatie genoteerd:

1. Getal der Huysen en Woningen.
2. Wat Personen die bewonen.
3. Derselver bedryf en bestaan, en of ook voor Capitalisten moeten worden gerekent. als mede of arm en van de Diaconie syn levende.
4. Hoe veel kinderen hebben van vyf tot 10. Jaar oud.

¹⁰⁶ Gelders Archief inv. 0008, Archief van de Staten van het Kwartier van Veluwe en hun Gedeputeerden, *Lijsten van huizen, inwoners, beroepen en bezittingen (1749)*

5. Hoe veel van 10. tot 15. Jaar oud.
6. Hoe veel van 15. Jaar en daar boven.
7. Getal der Knechts en Meyden of andere Persoonen in de Huyshoudinge gehorende.
8. Getal der Heersteden voor so veel de Jonkeren Huysen, Herbergen en de Huyzen in de Dorpen aangaat en ten reguarde van de Boere Plaatsen of het heele, drieling of halve Erven of Catersteeden zyn.
9. Hoe veel morgens Kleyland of van gelyke waardye besaayt zyn, of het eene Jaar door het andere Jaar besaayt worden.
10. Hoe veel morgens sandagtig of ligt Land besaayt zijn of 't eene Jaar door 't andere besaayt worden.
11. Of en voor wat Specien zyn geaccordeert.
12. Hoe veel in 1747. daar voor 't zy by het maaken van 't accord of daarna aan de Pagters betaalt hebben.
13. Hoe veel in 1748. gegeven hebben.
14. Op welke somme al nu zyn aangeslagen.
15. Of by die accoorden ook zyn beswaart en wat reeden daartoe hebben.
16. Op Welk blad of Pagina dit accord in des Pagters boek te vinden is.

Kolom elf geeft informatie over de soort 'speciën' die in de betreffende dorpen en gehuchten zijn belast. Van de soorten belasting die in de Republiek werden geheven, worden in deze omslagen drie soorten genoemd, namelijk de Generale middelen, het hoofdgeld en het haardstedegeld. De Generale middelen waren een belasting op consumptie en bestonden uit belastingen op wijn, bier, mout, gedestilleerde drank, azijn, zeep, tabak, paarden en de zogenaamde vijf speciën. De term 'vijf speciën' is op zijn beurt een paraplu voor vijf andere belastingen, namelijk die op het gemaal (granen, boekweit en bonen), het geslacht (vlees), zout, hoorngeld (een vast bedrag per rund) en de bezaaide landen. Het hoofdgeld was een jaarlijkse belasting voor elke inwoner vanaf vijftien jaar oud, waarbij rekening werd gehouden met de vermogenstoestand van het gezin. In de omslagen wordt in kolom drie vermeldt of er sprake is van 'Capitalisten' of armen. Kapitalisten waren zij die meer dan 2000 gulden aan onroerend goed bezaten.¹⁰⁷ Het grote voordeel van deze bron is dat het hier gaat om een totale inventarisatie onder de bevolking. Ook de onderkant van de samenleving is in het geheel meegenomen en staat steevast als 'arm' genoteerd.

De grootte van het land dat in bezit was, het aantal haarden in het huis en het aantal personeelsleden kunnen een indicatie geven van de welstand van het huishouden, maar de belasting (kolom 12/13) geeft een beeld van het uitgavenpatroon dat het huishouden had en geeft ons de beste mogelijkheid om verschillen tussen de inkomsten van huishoudens te onderzoeken. De nuance daarbij is dat het hier niet gaat om directe gegevens over het inkomen van de huishoudens. Daar is ook in feite niets over bekend, een probleem dat we net als een tweetal andere problemen moeten adresseren voordat we het onderzoek kunnen uitvoeren.

¹⁰⁷ Roessingh, bijdragen 11, 147-149

Het ondoorzichtige verband tussen belasting en inkomen

De vermoedelijke relatie tussen de hoogte van de belasting op consumptie en het inkomen van een huishouden is moeilijk hard te maken. We weten dat een bepaald niveau van ongelijkheid het gevolg is van een bepaalde beroepsverdeling en een verdeling van bezit. De bron geeft ons de beroepen van inwoners en specificiert de grootte van de belangrijkste inkomstenbron in die tijd: land. Wat opvalt, is dat er tussen het aantal knechten, het aantal haardsteden en de grootte van ieders akker aan de ene kant, en de hoogte van de belastingsom aan de andere kant, een trend is waar te nemen. Om die trend meer aan de oppervlakte te krijgen moeten we aandacht besteden aan de twee factoren waar het inkomen van een huishouden van afhing: arbeid en kapitaal. Over beide valt met behulp van de lijsten uit 1749 wat te zeggen, want zowel beroepen als bebouwde landgrond staan genoteerd.

Bijlage 1 geeft meer duidelijkheid over het samenspel tussen beroep, het aantal haarden, de grootte van de landbouwgrond en de hoogte van de belasting in deze bron. Van het dorp Oene, gelegen in het IJsseldal in het noorden van de Veluwe, zijn uitgetekend de belastingbedragen en zijn daarbij de eigenschappen van ieder huishouden genoteerd. Dat er een verband is tussen inkomen (arbeid, land en de omvang van het huishouden) en de belasting op de vijf speciën valt moeilijk te ontkennen, maar welke factoren dat verband precies beïnvloeden is lastig te onderzoeken. Wat we weten, is dat de zettters de hoogte van het belastingbedrag taxeerden door rond te kijken in een huis en een schatting te maken van het niveau van consumptie.¹⁰⁸ Toon Janssen was een boer met zeven en een halve morgen¹⁰⁹ bebouwde kleigrond en nog eens anderhalve morgen bebouwde zandgrond. Met twee knechten en drie haarden betaalde hij voor de vijf speciën maar liefst 59 gulden en 25 cent.¹¹⁰ Daarboven staat Gerrit Huisman Bunner, die voor 70 gulden werd getaxeerd. Hij had dan ook 16 morgen bezaaid kleiland, vier haarden en wel vijf knechten. Of het verschil in belastingbedrag precies overeenkwam met het verschil in bezit en inkomen tussen de beide huishoudens is niet te achterhalen. De reconstructie van belastingongelijkheid die kan worden gemaakt op basis van deze bron zal dus een minimale schatting zijn.

Onderschatting van rijkdom

Dat het lastig is te bepalen hoe de genoteerde belastingsom zich precies verhoudt tot de rijkdom en het inkomen van dat huishouden, levert twee extra problemen op. Enerzijds kunnen we aannemen dat zich een degressief patroon voordeed, waarbij huishoudens met een groter inkomen een kleiner percentage van hun inkomen besteedden aan bijvoorbeeld de vijf speciën. Dit zou kunnen leiden tot

¹⁰⁸ Van Zanden, *Economie van Holland*, 573

¹⁰⁹ De morgen is een oude oppervlaktemaat die van regio tot regio kon verschillen. De Gelderse Morgen was ongeveer 0,9 hectare aan landbouwgrond. <http://www.meertens.knaw.nl/mgw/maat/12>, laatst bezocht April 2014

¹¹⁰ Gelders Archief 0008, *Lijsten van huizen, inwoners, beroepen en bezittingen*, Epe, 103

een stevige onderschatting van de inkomensongelijkheid van het rijkere deel van de bevolking ten opzichte van de rest van de bevolking. Anderzijds blijkt dat rijke bestuurders niet altijd worden beschreven in de bron. Bijvoorbeeld de ambtsjonker F.J. Isendoorn van Schoutampt Epe was een zeer rijke man met een vermogen van rond de 400.000 gulden.¹¹¹ Aangeduid als de ‘Heer van Cannenburg’ wordt wel vermeld dat hij zeventien knechten had en er in zijn landhuis maar liefst twaalf haarden te vinden waren, maar is er geen belastingbedrag genoteerd.¹¹² Dat is niet vreemd, aangezien de ambtsjonkers door de Staten tot eindverantwoordelijken waren aangesteld met betrekking tot het innen van de belasting. Ook de schout J. Brouwer, die 16.000,- gulden waard was, heeft geen belastingsom achter zijn naam. Net als de zettters van Epe: Timmerman, Hendriks, Jansen, Smit, Berens, Herms, Derks, Aerts, Kroon, Adriaens en Haffcamp, die we behalve bij de ondertekening niet zullen terugvinden in de inventarisatie.¹¹³ Uit een onderzoek van de historicus Wibo Verstegen naar de vermogens van geërfden-bestuurders uit Epe, weten we dat deze zettters beschikten over een vermogen dat varieerde van de 800,- gulden van Gerrit Hendriks, tot de maar liefst 17.000,- gulden van Jan Berens.¹¹⁴ Het ontbreken van een beeld van het uitgavenpatroon van de rijke bestuurders en de veronderstelde degressieve verhouding tussen het inkomen en de uitgaven van de rijkere brouwers, boeren en papiermakers, hebben tot gevolg dat het beeld van inkomensongelijkheid danig zal worden onderschat.

De historicus Jan Luiten van Zanden kampte tijdens zijn onderzoek naar vroegmoderne inkomensongelijkheid in Holland met hetzelfde probleem. Hij loste dat op door apart aandacht te besteden aan de bezitsongelijkheid onder de rijken.¹¹⁵ Daar lijkt voor dit onderzoek een probleem te ontstaan, omdat een reconstructie van de bezitsverhoudingen rond 1750 wordt bemoeilijkt door verschillende factoren. Naast de schaarsheid van de bronnen, blijken de maancedullen en verpondingsregisters die er zijn grotendeels waardeloos. De daarin opgeschreven bedragen zijn gebaseerd op de grootten van landerijen zoals ze een eeuw (!) daarvoor waren. Rond 1750 was het meer een symbolisch bedrag dan dat het nog veel met de werkelijkheid te maken had.¹¹⁶ We moeten het in dit geval doen met de ‘globale indruk’ van de welstand van de rijken die Verstegen geeft met behulp van de Liberale Gift uit 1748.¹¹⁷ Deze belasting werd opgelegd aan alle personen die een vermogen van 500,- gulden of meer bezaten, maar is helaas niet van de hele Veluwe terug te vinden. Verstegen behandelt de opgaven van het schoutambt Epe en het richterampt Oldebroek en ook van het schoutambt Rheden is de Liberale Gift nog in te zien. Lastig is dat de bezitsongelijkheid in Epe

¹¹¹ Verstegen, *Gegoede Ingezetenen*, 81

¹¹² Gelders Archief 0008, *Lijsten van huizen, inwoners, beroepen en bezittingen*, Epe, 2

¹¹³ Gelders Archief 0008, *Lijsten van huizen, inwoners, beroepen en bezittingen*, Epe, 110

¹¹⁴ Verstegen, *Gegoede Ingezetenen*, 81

¹¹⁵ Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*, 37

¹¹⁶ Verstegen, *Gegoede Ingezetenen*, 158

¹¹⁷ Verstegen, *Gegoede Ingezetenen*, 76-83

uitzonderlijk wordt beïnvloed door het grote vermogen van ambtsjonker van Isendoorn à Blois. Jonkers in andere ambten waren minder rijk. Er is alleen van het ambt Rheden geen lijst van huizen en personen uit 1749 beschikbaar.¹¹⁸ Een verbinding van de lijsten uit 1749 en de kohieren uit 1748 kan de relatie tussen de belastingcijfers, het vermogen en het inkomen van huishoudens beter tot uiting brengen.

Verschillen tussen lijsten en het ontbreken van gegevens

Een tweede probleem is dat de 29 omslagen helaas niet hetzelfde zijn als het gaat om de informatie die ze verschaffen over de belastingsom. Het is waarschijnlijk dat de opdracht van de Staten niet door elke ambtenaar op dezelfde manier is geïnterpreteerd, als het gaat om de te noteren soort belasting. Aangezien de titel van kolom elf spreekt over ‘speciën’, ligt het voor de hand aan te nemen dat de ambtenaar de bedragen voor de vijf speciën noteerde, maar dat blijkt soms anders gedaan.

Tabel 2: Verschillen tussen de genoteerde belastingen op de lijsten uit 1749

Plaats	Specificatie soort belasting
Arnhem	Geen accordatie
Beekbergen	Vijf speciën en bieren
Brummen	Vijf speciën
Doornspijk	Vijf speciën
Doorwerth	Al de middelen uit het generaal
Ede	Vijf speciën
Elburg	Gemael, hooftgeld, heerstedegelt, paardegeld, bier, zeep, azijn, tabak, geslacht, zout
Epe	Vijf speciën
Ermelo	Niet vermeld, vermoedelijk de vijf speciën
Harderwijk	Heerstededen
Hattem	Vijf speciën
Heerde	Vijf speciën en bieren
Hoevelaken	Vijf speciën + hier en daar meer
Het Loo	Vijf speciën
Nijbroek	Vijf speciën + hier en daar meer
Nijkerk	Vijf speciën
Oldebroek	Vijf speciën en bieren
Putten	Vijf speciën

¹¹⁸ Roessingh, ‘inwonertal’, 85

Renkum	Vijf speciën + hier en daar meer
Rozendaal	Generale middelen, hoofd- en heerstedegelt
Scherpenzeel	Niet vermeld, vermoedelijk de vijf speciën
Voorst	vijf speciën + hier en daar meer
Wageningen	Geslagt, gemael, bier en meer

Bronnen: Gelders Archief, inv. 0008, Archief van de Staten van het Kwartier van Veluwe en hun Gedeputeerden

In de omslag van Doorwerth beschrijft de ambtenaar ‘al de middelen uit het generaal’. Ook Arnhem, Elburg, Ermelo, Harderwijk, Rozendaal, Scherpenzeel en Wageningen blijken voor vergelijkend onderzoek vrijwel onbruikbaar. De Arnhemse zettters hebben niet eens de moeite genomen om alle betaalde belastingbedragen over te nemen en verwijzen naar de pachtersboeken.¹¹⁹ Er staat simpelweg op elke bladzijde ‘als vooren’.¹²⁰ In Ermelo wordt in kolom elf niet gespecificeerd om welke soort belasting het gaat, dat het dus gaat over de vijf speciën ligt voor de hand, maar is niet zeker. In Rozendaal gebruikte de ambtenaar de cijfers van zowel de Generale middelen als het hoofd- en haardgeld. In de overige omslagen wordt het bedrag dat verschuldigd was voor de vijf speciën wel gespecificeerd, met daarbij soms een toevoeging van andere items uit de Generale middelen, bijvoorbeeld bier, of het heerdstedengeld.

Dan is er nog een laatste aandachtspunt. Er zijn verschillende gevallen van huishoudens die geen belasting hoefden te betalen. Ook sommige niet-arme personen werden niet aangeslagen. Soms wordt er vermeld dat het bedrag al is afbetaald, soms gaat het om vergeten bedragen en soms wordt er geen reden vermeld. Het aantal uitzonderingen is waarbij geen bedrag wordt vermeld is dermate klein dat het onwaarschijnlijk is dat ze het beeld van de Veluwse belastingongelijkheid, dat uit deze bron te destilleren is, ernstig zullen beïnvloeden. Echter, de groep huishoudens die geen belasting betaalde is vrij groot. In bijlage 1 is te zien dat er een hele groep personen bestond, zowel arm als niet arm, die geen belasting betaalde. Als ze op nul blijven gewaardeerd gaat dat de uitkomst wel degelijk beïnvloeden. Deze huishoudens zullen altijd iets hebben gehad, al was het niet veel, dus in dit onderzoek zullen ze wel worden gewaardeerd. Verderop wordt dit nog uitgelegd.

¹¹⁹ De pachtersboeken zijn de boeken die werden opgesteld door de belastingpachters die de zogenaamde ‘vertering’ (het niveau van consumptie) plaatselijk kwamen beoordelen bij de huishoudens en op basis daarvan een belastingbedrag voor de vijf speciën vaststelden. De lijsten uit 1749 maken ten dele gebruik van deze boeken, door daaruit het betaalde belastingbedrag over te nemen.

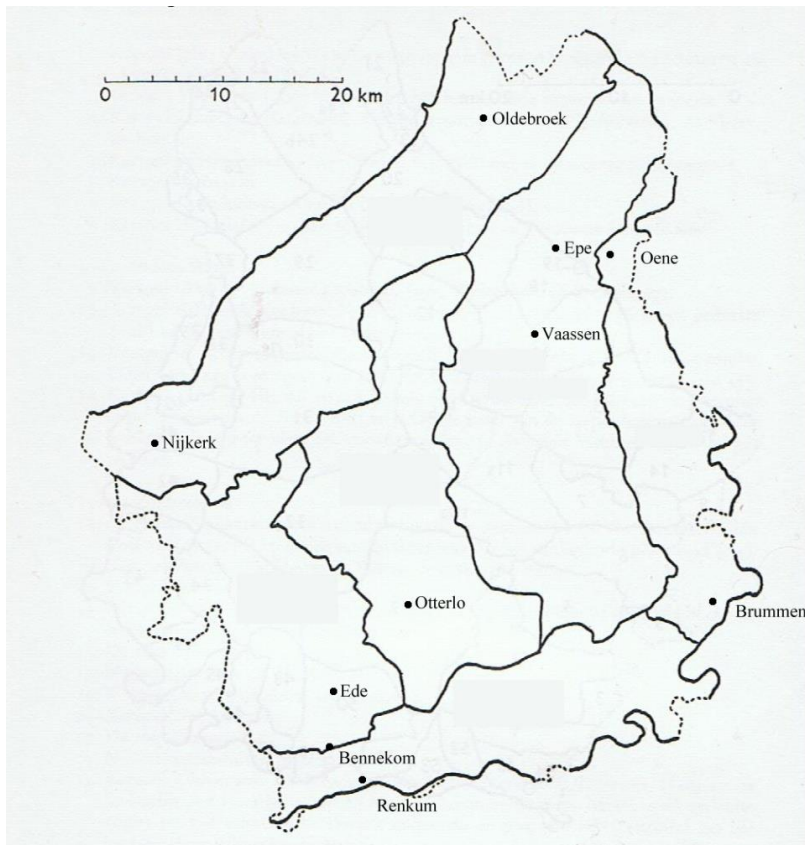
¹²⁰ Gelders Archief 0008, *Lijsten van huizen, inwoners, beroepen en bezittingen*, Arnhem

Belastingongelijkheid op de Veluwe in 1749

Met behulp van de methode van Corrado Gini¹²¹ zal in voor verschillende plaatsen worden berekend wat het niveau van sociale ongelijkheid was in 1749, op basis van de belastinggegevens uit de lijsten (zie bijlage 2 voor een toelichting op de berekeningen).

Voor een compleet beeld van de Veluwse belastingongelijkheid is in elk van de zes regio's één of twee plaatsen onderzocht. Het gaat telkens om een wat groter dorp en in de meeste gevallen daarnaast een wat kleiner gehucht. Voor de Gelderse Vallei zijn dat Ede en Bennekom, voor de Midden-Veluwe is dat Otterlo, voor de Zuiderseekust zijn dat Nijkerk en Oldebroek, voor de Oostelijke Veluwerand Epe en Vaassen, voor het IJsseldal Oene en Brummen en voor de Zuidelijke Veluwezoom Renkum (zie kaart 3).

Kaart 3: Plaatsen voor onderzoek inkomensongelijkheid

Naar: Roessingh, 'Het Veluws Inwonertal', 144

De keuze voor deze plaatsen is gebaseerd drie dingen. Ten eerste is de verspreide ligging op verschillende grondsoorten van belang, gezien de verschillen in economische opbrengst. Daarnaast is het belangrijk dat het betaalde bedrag voor de vijf speciën in de betreffende plaats was genoteerd.

¹²¹ Corrado Gini, 'Variabilità e mutabilità' (1912) in: *Memorie di metodologica statistica* (Ed. Pizetti E, Salvemini, T) (Rome 1955)

Ten derde gaf de toegang tot de kohieren van de Liberale Gift uit 1748 de doorslag om in ieder geval Epe en Oldebroek in het onderzoek mee te nemen. De keuze voor Nijkerk is naar aanleiding van gebrekkige gegevens over de vijf speciën in de overige steden. Een gevarieerd soort nederzettingen is belangrijk voor de volledigheid van een beeld van inkomensongelijkheid. De buurtschappen en gehuchten rondom de dorpen worden in het kaartje niet vermeld. De zettters noteerden naast de stad of het dorp zelf ook alle nabijgelegen nederzettingen. Bijvoorbeeld de zetter van Epe noteerde ook de gegevens van alle bewoners van de dorpen Oene en Vaassen en de buurtschappen als Zuuk en Emst (zie bijlage 1 voor een uitgebreid overzicht van de onderzochte dorpen en hun buurtschappen). De bevolkingsstructuur in de verschillende plaatsen is onderzocht door H.K. Roessingh. In onderstaande tabel is de verhouding tussen de inwonertallen in de woonplaatsen goed te zien.

Tabel 3: Bevolkingsstructuur onderzoeksplaatsen

Regio	Plaats	Aantal bewoonde huizen	Aantal gezinnen	Aantal bewoners (5 jaar en ouder)
Gelderse Vallei	Ede	311	370	1448
	Bennekom	116	143	577
Midden-Veluwe	Otterlo	94	105	480
Zuiderzeekust	Nijkerk (vest)	292	614	2109
	Nijkerk (platteland)	208	235	1055
	Oldebroek	240	242	955
Oostelijke Veluwerand	Epe	413	418	1616
	Vaassen	227	232	823
IJsseldal	Oene	112	116	456
	Brummen	345	412	1589
Zuidelijke Veluwezoom	Renkum	91	100	419

Bron: Roessingh, 'Het Veluws Inwonertal', 132-133

Naast de bevolkingsstructuur, onderzocht Roessingh de stelling dat de economische structuur op de Veluwe gesloten en achterlijk was, maar concludeerde uiteindelijk met behulp van de lijsten uit 1749

dat er op het Veluwe platteland sprake was van een opmerkelijke diversiteit aan beroepen.¹²² Op de gehele Veluwe was de landbouw de primaire bron van inkomsten. Ook in een stad als Nijkerk, die daarnaast alle basisberoepen leverde, van herbergiers tot dokters. Maar tegen de verwachting in vond men in dorpen als Epe en Ede ook al een groot aantal van deze verschillende beroepen en diensten terug. In beide plaatsen vond men een wever, smid, klompenmaker, naaister, wat te kennen geeft dat beide dorpen zich in principe onafhankelijk van een van de zes steden konden redden.¹²³ Maar ook de gehuchten en buurtschappen rondom deze dorpen bleken in 1749 goed voorzien van diensten. Vaassen en Oldebroek in het bijzonder. Roessingh onderscheidt zeven beroepen die essentieel bleken voor het gemiddelde kerkdorp: dominee, schoolmeester, herbergier, kleermaker, timmerman, winkelier en schoenmaker. Deze beroepen vinden we al in de gehuchten Otterlo, Oene en Bennekom. Roessingh noemt deze dorpen dan ook 'afhankelijk', omdat inwoners nog naar nabijgelegen plaatsen moesten reizen voor bijvoorbeeld een apotheker of slager.¹²⁴

Tabel 4: Voorlopig resultaat onderzoek belastingongelijkheid Veluwe

Regio	Plaats of buurtschap	Getelde huishoudens (missend)	Gemiddelde belastingom (gulden)	Aantal armen	Aantal Capitalisten	Gini coëfficiënt
Gelderse Vallei	Ede	354 (16)	9,96	53	27	.51
	Bennekom	143	9,58	19	7	.52
Midden- Veluwe	Otterlo	105	12,95	17	3	.51
Zuiderzeekust	Nijkerk	800 (49)	10,67	110	126	.65
	Oldebroek	242	19,62	8	38	.53
Oostelijke Veluwerand	Epe	417 (1)	9,99	25	32	.51
	Vaassen	225 (7)	8,76	13	11	.56
IJsseldal	Oene	116	9,48	8	8	.53
	Brummen	495 (6)	9,06	70	29	.56
Zuidelijke Veluwezoom	Renkum	89 (11)	9,36	3	7	.47

Bronnen: Gelders Archief, inv. 0008, Archief van de Staten van het Kwartier van Veluwe en hun Gedeputeerden

¹²² Roessingh, 'Village and Hamlet', 109

¹²³ Roessingh, 'Village and Hamlet', 113, 126

¹²⁴ Roessingh, 'Village and Hamlet', 113, 118

In tabel 4 staan de resultaten van het onderzoek naar belastingongelijkheid in de plaatsen uit tabel 2, zonder dat enige correctie is toegepast. Zie bijlage 2 voor een specificatie van de kleine agrarische gehuchten en buurtschappen in de directe omgeving van de plaatsen die zijn meegenomen in het onderzoek. In tabel 3 staat gespecificeerd hoeveel huishoudens zijn geteld, wat het gemiddelde bedrag was dat de huishoudens aan belasting afdroegen en het aantal arme of vermogende huishoudens (een capitalist bezat een vermogen van 2000,- gulden of meer). Wat opvalt, is dat er huishoudens missen. In Ede en Nijkerk zijn dat er vrij veel, terwijl dat in de overige plaatsen meevalt. Dit kan meerdere oorzaken hebben. In Ede woonde bijvoorbeeld een karreman Hendrik Jan Wasselingk, maar hij had bezwaar ingediend tegen het bij hem getaxeerde bedrag.¹²⁵ In plaats van een bedrag staat in de lijst letterlijk het woord 'beswaard' achter zijn naam, waardoor hij mist in het onderzoek. Een ander voorbeeld is Jan Bulgers, een weduwnaar en kuiper uit Nijkerk. Hij is een van de velen uit Nijkerk die geen belastingbedrag hebben gespecificeerd gekregen achter hun naam, omdat hun belastingbedrag al was 'aengebragt bij cedul'¹²⁶: een schriftelijk bewijs dat men bij aankoop van grondstoffen of goederen daarover meteen belasting had betaald. Deze bedragen missen op de lijsten die we nu gebruiken als bron voor het meten van belastingongelijkheid.

Correcties aan beide kanten van de sociale ladder

Tabel 4 biedt ons de uitkomst van het onderzoek zonder daarmee rekening te houden met de eerder in dit hoofdstuk opgesomde problemen rondom het gebruik van deze bron. Naar aanleiding van de geconstateerde problemen zullen twee correcties worden toegepast op de resultaten.

De armen

De dagloners en armen die geen belasting betaalden en zodoende met 'nul' worden gewaardeerd in de bron, waren in werkelijkheid altijd wat waard, al was het misschien niet veel. Om het niveau van ongelijkheid niet teveel te overschatten zal deze groep alsnog als betalend worden beschouwd. In bijlage 1 is goed te zien dat de groep niet-betalende inwoners wordt gevolgd door een groep die één gulden betaalde. Dit waren blijkbaar de armste betalende inwoners. Dit minimum kan als maatstaf dienen voor de gehele groep armen. Door het waarderen van de armen met één gulden, wordt een overschatting van ongelijkheid beperkt. Naast deze overschatting, is er echter ook sprake van onderschatting.

¹²⁵ Gelders Archief 0008, *Lijsten van huizen, inwoners, beroepen en bezittingen*, Ede, 12

¹²⁶ Gelders Archief 0008, *Lijsten van huizen, inwoners, beroepen en bezittingen*, Nijkerk, 14

De rijken

Een tweede correctie vindt plaats aan de andere kant van de sociale ladder en de uitleg daarvan neemt wat meer ruimte in beslag. Het gehele Schoutambt Ede had een gemiddelde Gini coëfficiënt van .53 (zie tabel 4) en had 776 huishoudens in 1748 (een jaar later waren dat er tien minder). Als we veronderstellen dat de 527 armste huishoudens gemiddeld 50 gulden bezaten, de daaropvolgende categorie minstens 1000 en de daaropvolgende minstens 2000 etc., dan zouden de rijkste 32 huishoudens (4% van 776) gezamenlijk 128.000 gulden (40% van 311.500 gulden) bezitten en de rest van de huishoudens ongeveer 183.000 gulden. In het Schoutambt Epe (Epe, Vaassen en Oene bij elkaar), werd in de lijsten van 1749 een totaalbedrag van 7446 gulden en tien cent genoteerd. Als we veronderstellen dat de verdeling van belasting evenredig zou zijn aan die van het vermogen zouden de rijkste 32 huishoudens van die lijst 40% van dat bedrag voor hun rekening moeten nemen. Dat doen ze echter niet, ze dragen amper 16% van het totale belastingbedrag.¹²⁷ Waarschijnlijk is de onderschatting van de ongelijkheid nog veel groter dan is voorgesteld. Dat terwijl er aan de hand van de Liberale Gift ook nog eens optimistisch is gerekend, aangezien we al wisten dat alleen de familie Isendoorn à Blois al 400.000 gulden waard was. In moderne begrippen zou deze ambtsjonker dus maar liefst 4,5 miljoen euro bezitten!¹²⁸ In de overige ambten is dezelfde conclusie te trekken: de resultaten van het onderzoek naar belastingongelijkheid op de Veluwe in 1749 worden minder betrouwbaar naarmate de huishoudens rijker waren. Tabel 4 geeft een globaal overzicht van de verdeling van vermogens in drie plaatsen op de Veluwe.

¹²⁷ Gelders Archief, inv. 0008, Archief van de Staten van het Kwartier van Veluwe en hun Gedeputeerden

¹²⁸ Auteur onbekend, *De waarde van de gulden/euro*, <http://www.iisg.nl/hpw/calculate-nl.php>, laatst bezocht juni 2014

Tabel 5: vermogensverdeling in drie ambten op basis van de Liberale Gift uit 1748

SCHOUTAMBT EPE	AANTAL HUISHOUDENS	% VAN TOTAAL HUISHOUDENS
MINDER DAN 500,- GULDEN	527	69
500,- TOT 1000,- GULDEN	119	15
1.000,- TOT 4.000,- GULDEN	98	12
4.000,- GULDEN OF MEER	32	4
	Totaal = 776	Totaal = 100

RICHTERAMBT OLDEBROEK	AANTAL HUISHOUDENS	% VAN TOTAAL HUISHOUDENS
MINDER DAN 500,- GULDEN	137	57
500,- TOT 1000,- GULDEN	28	12
1.000,- TOT 2.000,- GULDEN	39	16
2.000,- TOT 4.000,- GULDEN	15	6
4.000,- TOT 8.000,- GULDEN	14	6
8.000,- GULDEN OF MEER	9	4
	Totaal = 242	Totaal = 100

SCHOUTAMBT RHEDEN	AANTAL HUISHOUDENS	% VAN TOTAAL HUISHOUDENS
MINDER DAN 500,- GULDEN	318	74
500,- TOT 1000,- GULDEN	51	12
1.000,- TOT 2.000,- GULDEN	41	9
2.000,- GULDEN OF MEER	21	5
	Totaal = 431	Totaal = 100

Bronnen: Epe, Oldebroek: Verstegen, *Gegoede Ingezetenen*, 79-83. Rheden: Gelders Archief toegang 2500, inventaris 139.

Om de onderschatting van het niveau van ongelijkheid, door het gedeeltelijk wegvallen van de rijken en de degressieve verhouding tussen hun inkomen en belastingbetaling, beter in kaart te brengen, is van Oldebroek een totaaloverzicht gemaakt (zie bijlage 4). Daarin is te zien een samenvoeging van drie verschillende bronnen, namelijk de lijsten uit 1749, de kohieren van de Liberale Gift uit 1748 en de aparte aangifteformulieren die daarbij werden ingevuld door vermogende inwoners. De bijlage geeft uitsluitsel over het verband tussen de belastingcijfers uit 1749 en de vermogens en inkomens van de Veluwe bevolking. Dat verband blijkt redelijk zwak. De huishoudens die relatief hoge belastingbedragen afdroegen waren in de meeste gevallen ook vermogend, die trend is op zich duidelijk te zien. Het komt echter ook voor dat huishoudens maar een schijntje aan belasting

betaalden in vergelijking met een zeer groot vermogen. Voorbeelden zijn de rijke huishoudens van Luichjen Driessen Coops (32.000 gulden), Berend van Langen (10.000 gulden) en de rijke dominee Lambertus Zegeerius (17600 gulden). Ook komt het regelmatig voor dat van rijke huishoudens niet bekend is hoeveel vermogen zij bezaten. Bijvoorbeeld de plaatselijke gerechtsdienaar Egbert van Zijjthem betaalde 50,- gulden voor de vijf speciën, maar het is onbekend wat hij bezat. Oldebroek is een redelijk uitzonderlijke plek vanwege het relatief hoge aantal vermogende huishoudens. ‘Slechts’ 57% van de huishoudens had een vermogen van minder dan 500,- gulden, terwijl dat in de overige gebieden gemiddeld 70% was (zie tabel 5). Toch is alleen van deze plaats op de Veluwe bekend wat de vermogens van de rijken precies waren. De Franse econoom Thomas Piketty berekende dat het rendement dat een huishouden haalt uit haar kapitaal jaarlijks kon oplopen tot 5%.¹²⁹ Echter, het precieze verband tussen het inkomen en deze belasting is helaas niet bekend. Dat maakt het lastig om de onderschatting van het belastingaandeel van de rijken te corrigeren. Van de plaats Oldebroek weten we de exacte vermogens van de rijkere bewoners en zouden we een schatting kunnen maken van het jaarlijkse rendement dat zij haalden uit hun vermogen. Maar omdat we weinig concrete informatie hebben over het verband tussen jaarlijks rendement en de belasting op de vijf speciën moeten we op zoek naar een andere methode.

Met de exacte vermogens uit Oldebroek kan een reconstructie worden gemaakt van het jaarlijkse inkomen van de rijken op de Veluwe. Vervolgens is aan de hand van dat inkomen te berekenen wat een realistisch belastingbedrag zou zijn geweest voor die inkomenscategorie. Het geschatte totale vermogen van de plaats Oldebroek is 300.938 gulden. Dat zijn de vermogens van alle huishoudens in elke inkomensgroep bij elkaar opgeteld. Voor de huishoudens met een vermogen van minder dan 500 is gekeken naar tabel 5 en is het gemiddelde vermogen van deze klasse geschat op 250 gulden; de helft van het maximale vermogen voor die categorie, namelijk 500. Het totale bedrag dat in Oldebroek werd betaald voor de vijf speciën is 2415 gulden. Als we het totale vermogen delen door dit bedrag, krijgen we een schatting van het gemiddelde vermogen dat men bezat per gulden belasting voor de vijf speciën. Gemiddeld werd dus per 124 gulden aan vermogen, één gulden belasting betaald. Dat betekent dat een reële schatting van de correcte belastingbedragen voor de lijsten uit 1749 zou kunnen worden gedaan door de vermogens van de rijken te delen door 124. In de praktijk komt dat voor de eerdergenoemde huishoudens van Coop, Van Langen en Zegeerius neer op een aanpassing van hun belastingbedrag van respectievelijk 18 naar 258 gulden, 15 naar 80,60 gulden en 11 naar 142 gulden.

Op basis van die cijfers wordt dan het Gini coëfficiënt opnieuw berekend voor Oldebroek. Van de overige plaatsen zijn geen precieze gegevens over het vermogen. De kohieren van de Liberale Gift

¹²⁹ Thomas Piketty, *“Capital in the twenty-first century”* (London 2014) 120-124

uit bijvoorbeeld Epe, specificeren alleen de inkomenscategorie. Om een reële schatting te kunnen maken van het aandeel van de rijken op de rest van de Veluwe, kunnen we gebruik maken van de uitkomst in Oldebroek. Met behulp van het bekende aantal 'kapitalisten' (huishoudens met meer dan 2000 gulden), kunnen de berekende belastingbedragen voor Oldebroek worden verdeeld. Een zwakte van deze methode is dat, behalve het verschil in het aantal rijke huishoudens, de verschillen tussen de vermogens van die rijke huishoudens uit verschillende delen van de Veluwe grotendeels wegvallen.

Tabel 6: resultaat onderzoek belastingongelijkheid Veluwe na correctie

Regio	Plaats of buurtschap	Getelde huishoudens (missend)	Gemiddelde belasting (gulden)	Huishoudens (>2000,-)	Gini coëfficiënt
Gelderse Vallei	Ede	354 (16)	11.68	27	.56
	Bennekom	143	13.00	7	.59
Midden- Veluwe	Otterlo	105	15.18	3	.54
Zuiderzeekust	Nijkerk	800 (49)	12.27	126	.67
	Oldebroek	242	16.16	38	.57
Oostelijke Veluwerand	Epe	417 (1)	11.93	32	.55
	Vaassen	225 (7)	11.59	11	.62
Ijsseldal	Oene	116	13.86	8	.61
	Brummen	495 (6)	9.75	29	.56
Zuidelijke Veluwezoom	Renkum	89 (11)	15.24	7	.59

Bronnen: Gelders Archief, inv. 0008, Archief van de Staten van het Kwartier van Veluwe en hun Gedeputeerden

Deelconclusie

De samenleving van de Veluwe blijkt rond 1750 nog met een relatief hoog niveau van ongelijkheid te kampen. Het verschil met de uitkomst zonder de correcties is ronduit groot. Het waarden van de armen kon een scherpe stijging van de Gini coëfficiënt niet voorkomen. Het percentage rijken zit in vrijwel elke plaats op vijf tot zeven procent, behalve in Otterlo, waar het percentage maar 3% was, in Nijkerk, waar het percentage 15% was en in Oldebroek, maar liefst 16%. We merken dat dat in Otterlo

en Nijkerk effect heeft op het Gini coëfficiënt, maar dat elders de verschillen opmerkelijk klein blijven. Dat er in Oldebroek sprake was van een redelijk niveau van ongelijkheid heeft te maken met het feit dat het percentage vermogenden maar liefst 44% was in 1748. De onvruchtbare gronden van de Midden-Veluwe trokken beduidend minder rijken dan de gronden langs de Zuiderzeekust, wat zorgt voor een duidelijk onderscheid. Maar de verschillen in grondsoort zijn als verklaring van de ongelijkheid op de gehele Veluwe niet afdoende. Wat daarmee samenhangt en wat dit resultaat veel beter zou verklaren is de rol van de adel. Van financieel-economische achteruitgang was bij de adel geen sprake. De oligarchische manier waarop de Veluwse adel tot aan de 19^e eeuw de politieke touwtjes in handen hield, zorgde ervoor dat land en kapitaal in haar bezet bleef.¹³⁰ Door het bevorderen van tabaksteelt en het heffen van belastingen bleef hun inkomen op peil en hadden ze de mogelijkheden de belangrijkste politieke posten te blijven bezetten, waardoor zowel op het platteland als in de steden hun macht was gewaarborgd.¹³¹ In het concluderende hoofdstuk dat hier op volgt kunnen we dit beeld vergelijken met de situatie in de provincies Holland en Overijssel.

¹³⁰ Aalbers, 'Veluwse riddermatige adel', 36

¹³¹ Aalbers, 'Veluwse riddermatige adel', 38-40

Conclusie

Dit onderzoek probeerde een antwoord te geven op de vraag in hoeverre het niveau van sociale ongelijkheid op de Veluwe rond 1750 vergelijkbaar was met de ongelijkheid in Holland en Overijssel en welke factoren daarop van invloed waren. Ondanks dat een gedetailleerde vergelijking op basis van de lijst van bezittingen en de Liberale Gift niet mogelijk bleek, kunnen we de algemene trend vergelijken met die in de andere gewesten.

Voor een reconstructie van inkomensongelijkheid in Holland rond 1750 gebruiken Soltow en Van Zanden de *Personele Quotisatie* uit 1742; een inkomensbelasting voor het rijkere deel van de bevolking. Al in 1989 presenteerde Lee Soltow zijn onderzoek naar inkomensongelijkheid in Amsterdam.¹³² De Gini coëfficiënten die Soltow berekende voor Holland (zie tabel 7) liggen hoog. Te hoog volgens Van Zanden.¹³³ Van Zanden concludeerde naar aanleiding van zijn onderzoek dat er een duidelijk verband zat tussen het niveau van inkomensongelijkheid en de hoogte van het gemiddelde inkomen in een bepaalde streek.¹³⁴ Logisch, volgens hem, want de rijken en landeigenaren woonden bovenal in de steden.¹³⁵ Een coëfficiënt van .69 voor Amsterdam is volgens hem acceptabel, maar de .60 voor het Hollandse platteland is overdreven. Toch hebben we op de Veluwe met vergelijkbare cijfers te maken, ook al gaat het om het platteland.

Voor Overijssel maken de auteurs gebruik van een *Quotisatie* uit 1750. Deze gold voor de gehele bevolking, inclusief de armen. Daarin blijkt een groot verschil tussen de steden en het platteland en blijkt de ongelijkheid in de Overijsselse steden vergelijkbaar met de .69 van Amsterdam. Reden voor Van Zanden om te concluderen dat ook de grootte van een plaats van invloed was op het niveau van inkomensongelijkheid. Hoe groter de stad, hoe hoger het niveau van ongelijkheid.¹³⁶ Dat is een conclusie die we tot op zekere hoogte ook op de Veluwe kunnen trekken. In tabel 4 (voor de correcties) zien we dat Nijkerk inderdaad een hoger niveau van ongelijkheid vertoont vanwege het grote aantal rijken dat daar verblijft.

Het niveau van ongelijkheid op het Overijsselse platteland lijkt erg weinig op die van de plattelandsplaatsen op de Veluwe. Het gemiddelde op het Overijsselse platteland is .35; een contrast met de Overijsselse steden Zwolle, Deventer en in mindere mate Kampen, maar op de Veluwe is er iets anders aan de hand. Na de correctie is de ongelijkheid op het platteland van de Veluwe vrijwel

¹³² L. Soltow, 'Income and Wealth inequality in Amsterdam, 1585-1805' in: *Economisch- en Sociaal-historisch jaarboek 52* (Amsterdam 1989)

¹³³ Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*, 34-35

¹³⁴ Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*, 76

¹³⁵ Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*, 59

¹³⁶ Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*, 59

even groot als in een stadje als Nijkerk en daarmee dus even ongelijk als de grotere steden in Holland (zie tabel 7 en 8).

Het verschil tussen het niveau van ongelijkheid op de Veluwe en in Holland en Overijssel houdt verband met de machtspositie van de plaatselijke adel. Zeker in Holland had de adel in de eeuwen daarvoor een groot deel van haar macht ingeleverd bij de rijker wordende en ondernemende burgers, maar ook in Overijssel zien we een vergelijkbare verschuiving plaatsvinden, hetzij iets later.¹³⁷ Omdat de Overijsselse middenklasse meer ging verdienen en politieke posities ging bekleden, ging ook het niveau van ongelijkheid geleidelijk naar beneden. In hoofdstuk 1 hebben we het uitgebreid gehad over de manier waarop de Veluwse adel haar politieke macht tot aan de 19^e eeuw kon waarborgen. Een antwoord op de onderzoeksvraag is dat vanwege het achterblijven van een machtsverschuiving van de Veluwse adel naar een middenklasse, ook de inkomensongelijkheid niet mee bewoog. Omdat de traditionele adel zich in zowel de steden als op het platteland bevond, merken we dat de relatief hoog niveau van ongelijkheid zich niet beperkte tot de grotere plaatsen.

Tabel 7: resultaat onderzoek belastingongelijkheid Holland

Holland	Gini coëfficiënt
Amsterdam	.69
Delft	.62
Dordrecht	.66
Rotterdam	.64
Platteland	.60
Holland Totaal	.71

Bronnen: Soltow, 'Income and Wealth inequality in Amsterdam', 74 en Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*,

35

¹³⁷ Slichter van Bath, 'Overijssel', 78-81

Tabel 8: resultaat onderzoek belastingongelijkheid Overijssel

Overijssel	Gini coëfficiënt
Deventer	.62
Kampen	.54
Zwolle	.67
Gemiddelde drie steden	.64
Twente	
Dorpen	.45
Platteland	.32
Totaal	.36
Salland	
Dorpen	.39
Platteland	.39
Totaal	.39
Vollenhove	
Dorpen	.44
Platteland	.32
Totaal	.36
Overijssel totaal	.49

Bronnen: Soltow en Van Zanden, *Income and Wealth Inequality*, 59

Net als de lijst uit 1749 die voor de Veluwe beschikbaar was, namen ook de gebruikte bronnen uit Holland en Overijssel verschillende problemen met zich mee. De Quotisatie die Soltow gebruikte bleek hoge coëfficiënten voort te brengen in vergelijking met andere bronnen in Holland, zeker als het gaat om de vermeende hoge ongelijkheid op het platteland. De Overijsselse Quotisatie bleek af en toe de 'onvermogenen' te missen en sloeg bij elkaar wonende huishoudens als eenheid aan, waardoor verschillende huishoudens werden gemist.¹³⁸ Het grootste probleem dat ontstond bij het meten van ongelijkheid op de Veluwe was zowel een onderschatting als een overschatting van het niveau van ongelijkheid. Enerzijds was een correctie nodig die door een opwaardering van de armen zorgde voor een voorkomen van overschatting van ongelijkheid, anderzijds was eenzelfde correctie nodig bij de rijken om te zorgen dat ongelijkheid niet werd onderschat. Dat maakt de resultaten er niet betrouwbaarder op. Aan de hand van de gegevens van de Liberale Gift kregen we een overzicht

¹³⁸ Industrialisatie en inkomensverdeling, 438-439

van de vermogensverdeling op de Veluwe, aan de hand waarvan we het aantal rijken en superrijken per plaats konden schatten. Aan de soms gigantische vermogens kunnen we goed zien dat de uitkomst van het onderzoek na de correcties (zie tabel 6) de waarheid beter benaderde dan daarvoor, maar daar ontbreekt wel heel wat precisie.

Wie vandaag de dag een rondrit maakt over de Veluwe treft een gebied dat in de belastinggegevens van 1749 wordt verbeeld. Zandgronden, een relatief versnipperd palet aan kleine plaatsen en de steden Arnhem en Apeldoorn. Een grote variatie landgoederen en kastelen geeft een indruk van de adellijke plattelandscultuur die eeuwenlang de boventoon voerde in deze provincie. Van Kuznets was op de Veluwe in ieder geval weinig te merken rond 1750, die kwam wellicht later ter plaatse, maar het wanneer, dat is iets voor verder onderzoek. De geschiedenis van de Nederlandse inkomensongelijkheid is weer een stukje rijker.

Literatuur

- Aalbers, J., 'Veluwe riddermatige adel (1675-1740)' in: de Eeuwende 1700 (Deel 2) Studium Generale Utrecht (1991)
- Bavel, Bas van, en Jan Luiten van Zanden, 'The Jump Start of the Holland Economy during the Late-Medieval Crisis, c.1350-c.1500' in: *The economic History Review* 57 (2004)
- Berg Andrew G. en Jonathan D. Ostry, 'Equality and Efficiency: is there a Tradeoff between the Two or do They go Hand in Hand?' in *Finance & Development* 48 (2011)
- Duijvendak, Maarten, en Pim Kooij, *Sociale geschiedenis: theorie en thema's* (Assen 1992)
- Gallo, Cesar, *Economic growth and income inequality: theoretical background and empirical evidence* (Londen 2002)
- Gini, Corrado, 'Variabilità e mutabilità' (1912) in: *Memorie di metodologica statistica* (Ed. Pizetti E Salvemini, T) (Rome 1955)
- Hannes, Juul, en Eric Vanhaute, 'Economische verandering en inkomensongelijkheid: de inkomensverdeling in de Oost-Vlaamse steden in de negentiende eeuw' in: *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 4 (2007)
- Israel, Jonathan I., *The Dutch Republic: its rise, greatness, and fall 1477-1806* (Oxford 1995)
- Kaelble, Hartmut, en Mark Thomas, 'Introduction', in: Y.S. Brenner, Hartmut Kaelble en Mark Thomas (ed.), *Income Distribution in Historical Perspective* (Cambridge 1991)
- Keynes, John Maynard, 'Economic Possibilities for our Grandchildren' in: *Essays in Persuasion* (New York 1963)
- Kuznets, Simon, 'Economic Growth and Income Inequality', *the American Economic Review* 45 (1955) 1-28
- Kuznets, Simon, 'Underdeveloped countries and the pre-industrial phase in the advanced countries', in: A.N. Agarwala en S.P. Singh, *The economics of underdevelopment* (Oxford University Press, 1963)
- Lansley, Stewart, *The Cost of Inequality: Why Economic Equality is Essential for Recovery* (Londen 2012)
- Lindert, P.H., en J.G. Williamson, 'Three Centuries of American Inequality', *Research in Economic History* 1 (1976) 69-123
- Mastboom, Joyce M., 'Protoindustrialization and Agriculture in the Eastern Netherlands: Industrialization and the Theory of Protoindustrialization', in: *Social Science History* 20 2 (1996)

- Nederveen Meerkerk, Elise van, 'Textile workers in the Netherlands. Part 1: 1650-1810' in: *National overview Netherlands, Textile conference IISH*, 11-13 (2004)
- Ogilvie, Sheilagh C., 'Protoindustrialization in Europe', in *Continuity and Change* 8 (1993)
- Peeneman, K.J.W., 'Historisch Overzicht' *Inleiding Gelders Archief* (Laatste wijziging 18 december 2013)
http://www.geldersarchief.nl/zoeken/?miview=inv2&mivast=37&mizig=210&miadt=37&micode=0008&milang=nl&misort=score%7cdesc&mizk_alle=0008#inv3t1 (laatst bezocht mei 2014)
- Poelhekke, J.J., 'Gelderland van 1609-1672' in: *Geschiedenis van Gelderland 1492-1795* (Zutphen 1975)
- Roessingh, H.K., 'Het Veluws Inwonertal, 1526-1947', in: *Afdeling Agrarische Geschiedenis Bijdragen 11* (1964)
- Roessingh, H.K., 'The Veluwe', in: *Afdeling Agrarische Geschiedenis Bijdragen 12* (Wageningen 1965)
- Roessingh, H.K., 'Village and Hamlet in a Sandy Region of the Netherlands' in: *Acta historiae Neerlandica IV* (1970)
- Saith, Ashwani, 'Development and Distribution. A Critique of the Cross-Country U-Hypothesis' in: *Journal of Development Economics* 13 (1983) 367-382
- Shouten, P., J. de Groot, G. Warnars, S. en J. Luchtman, A. en P. Blusse en G. van der Plaats, *Hedendaagsche historie, of, Tegenwoordige staat van Friesland* (1785)
- Slicher van Bath, B.H., 'Overijssel' in: *Afdeling Agrarische Geschiedenis Bijdragen 12* (Wageningen 1965)
- Smith, Adam, *The Wealth of Nations* (Chicago 1976)
- Soltow, Lee, 'Income and Wealth inequality in Amsterdam, 1585-1805' in: *Economisch- en Sociaal-historisch jaarboek 52* (Amsterdam 1989)
- Soltow, Lee, en Jan Luiten van Zanden, *Income and Wealth Inequality in the Netherlands: 16th-20th century* (Amsterdam 1998)
- Tenten, M.V.T., 'Van Nederkwartieren tot Provincie – de algemene geschiedenis van Gelderland' in: *Het Hertogdom Gelre* (Utrecht 2003)
- Tracy, James, *The Founding of the Dutch Republic: War, Finance, and Politics in Holland, 1572-1588* (Oxford 2008)
- Verstegen, S.W., *Gegoede Ingezetenen: Jonkers en Geërfden op de Veluwe 1650-1830* (Arnhem 1990)
- Vries, Jan de, en Ad van der Woude, *Nederland 1500-1815: De Eerste Ronde van Moderne Economische Groei* (Amsterdam 1997)

- Wilkinson, Richard en Kate Pickett, *The Spirit Level: why greater equality makes societies stronger* (New York 2010)
- Williamson, J.G., *Did British capitalism breed inequality?* (Boston 1985)
- Woude, A.M. van der, 'Holland' in: *Afdeling Agrarische Geschiedenis Bijdragen 12* (Wageningen 1965)
- Zanden, Jan Luiten van, 'De economie van Holland in de periode 1650-1805: groei of achteruitgang?' in: *BMGN 102* (1987)
- Zanden, Jan Luiten van, 'De laatste ronde van pre-moderne economische groei', *BMGN – Low Countries Historical Review 112* (1997)
- Zanden, Jan Luiten van, 'Early modern economic growth: a survey of the European Economy, 1500-1800' in: Maarten Prak, *Early Modern Capitalism: economic and social change in Europe 1400-1800* (Londen 2005)
- Zanden, Jan Luiten van, 'Tracing the Beginning of the Kuznets Curve', *the Economic History Review* (nieuw) 48 (1995)

Bronnen

- Gelders Archief, 0008: Staten van het Kwartier van Veluwe en hun Gedeputeerden 249-277 'Lijsten van huizen, inwoners, beroepen en bezittingen 1749'.
- Streekarchivaat Noord-West Veluwe Oldebroek, 2001: Richters in het Richterambt Oldebroek (1654-1811) 92-93 'Kohier van de Liberale Gifte 1748' en 'Formulieren van aangifte voor de Liberale Gift, ingevuld door de inwoners van het ambt Oldebroek 1748'.

Bijlage 1: Beroepen, haarden, grond en belasting in Oene in 1749

	Beroep	Haarden	Kleigrond	Zandgrond	Belastingbedrag
1	Daghuurder	1	0	1 schepel	0
2	Kleermaker	1	0	0	0
3	-	1	0	½ schepel	0
4	Koster	2	0	1¼ morgen	0
5	Onderschout	1	0	1 morgen	0
6	Daghuurder	1	0	¾ schepel	0
7	Arm	0	0	0	0
8	Arm	1	0	0	0
9	Daghuurder	0	0	0	0
10	Daghuurder	1	0	0	0
11	-	0	0	1 ¾ morgen	0
13	-	1	0	1 morgen	0
14	Daghuurder	1	0	¾ morgen	0
16	-	1	0	0	0
17	Herbergier	1	0	1 ¼ morgen	0
18	Daghuurder	1	0	5 schepel	0
19	Daghuurder	1	0	½ morgen	0
20	Daghuurder	1	0	¾ morgen	0
21	Daghuurder	1	0	0	0
22	-	1	0	½ schepel	0
23	Schoenmaker	1	0	1 mudde	0
24	Arm	1	0	0	0
25	Arm	1	0	1 ¼ morgen	0
26	Daghuurder	1	0	0	0
27	Arm	0	0	0	0
28	Daghuurder	0	0	0	1
29	-	1	0	0	1
30	Daghuurder	1	0	2 schepel	1.25
31	Kapitalist	1	0	0	1.5
32	Daghuurder	1	0	0	2
33	Metselaar	1	0	3 spint	2.25
34	Daghuurder	1	0	0	3.25

35	Daghuurder	1	0	4 schepel	3.25
36	Winkelier	1	0	0	3.5
37	Daghuurder	1	0	¾ morgen	4.5
38	-	1	0	5 schepel	4.5
39	Daghuurder	1	0	2 schepel	4.5
40	Karreman	1	0	2 morgen	4.75
41	Wever	1	0	1 morgen	5
42	Winkelier	1	0	½ morgen	5
43	Herbergier	1	0	1 schepel	5.25
44	-	1	0	2½ mudde	5.5
45	Daghuurder	1	0	3 schepel	6
46	Daghuurder	1	0	1 morgen	6
47	Daghuurder	1	0	1 morgen	6
48	Daghuurder	1	0	¾ morgen	6
49	Daghuurder	1	0	4 schepel	6.25
50	Wever	1	0	1 mudde	6.25
51	Daghuurder	1	0	¾ morgen	6.5
52	Timmerman	1	0	2½ schepel	6.5
53	Daghuurder	1	0	4 schepel	6.5
54	Daghuurder	1	0	1 morgen	6.75
55	Kleermaker	1	0	½ morgen	7
56	Daghuurder	1	0	¾ morgen	7
57	Daghuurder	1	0	3 schepel	7.5
58	Dekker	1	0	5 schepel	7.5
59	Daghuurder	1	0	1 mudde	7.5
60	Kleermaker	1	0	½ morgen	7.5
61	Daghuurder	2	0	4 morgen	7.5
62	Daghuurder	1	0	4 schepel	7.68
63	Predikant	4	0	5½ morgen	8
64	Daghuurder	1	0	3½ schepel	8
65	Daghuurder	1	0	1½ morgen	8
66	Dekker	1	0	3 schepel	8.25
67	Timmerman	1	0	0	8.5
68	Daghuurder	1	0	1 mudde	8.5

69	Daghuurder	1	0	1 mudde	8.75
70	Karvrouw	1	0	2 morgen	9
71	Daghuurder	1	0	1¾ morgen	9
72	Karreman	2	0	5 mudde	9
73	Daghuurder	1	0	1 morgen	9.25
74	Kapitalist	2	0	0	9.5
75	Daghuurder	1	0	1 morgen	9.5
76	Daghuurder	1	0	1½ morgen	10
77	Daghuurder	1	0	1 morgen	10
78	Daghuurder	1	4 morgen	0	10
79	Kleermaker	1	0	1 morgen	10
80	Timmerman	1	0	0	10
81	Daghuurder	1	0	1½ morgen	10.25
82	Daghuurder	1	0	2 mudde	10.25
83	Karreman	2	0	3 morgen	10.25
84	Karreman	1	0	11 schepel	10.5
85	Herbergier	2	0	1½ morgen	11
86	Wever	1	0	1 morgen	11
87	Karreman	1	0	2¾ morgen	11.5
88	Boer	1	0	2 morgen	11.5
89	Karreman	1	0	2½ morgen	12.25
90	Daghuurder	1	0	2 morgen	13.5
91	Boer	2	0	4 morgen	14.75
92	Smid	3	0	2¼ morgen	15
93	Winkelier	3	0	2 morgen	15.75
94	Karreman	1	0	3 morgen	16
95	Karreman	1	0	2½ morgen	17
96	Molenaar	1	0	1 morgen	17.25
97	Daghuurder	1	0	2 morgen	17.5
98	Boer	2	0	5 morgen	17.75
99	Bakker	3	0	2 morgen	19
100	Boer	2	0	4½ morgen	19
101	Boer	2	0	6 morgen	19
102	Boer	1	1.5 morgen	0	21.5

103	Boer	2	0	4½ morgen	22
104	Boer	3	1,5 morgen	7 morgen	23
105	Boer	2	0	5½ morgen	24
106	Boer	2	0	6 morgen	25
107	Boer	3	0	8 morgen	26
108	Boer	2	0	6 morgen	27
109	Boer	3	¾ morgen	5½ morgen	30
110	Boer	2	0	6½ morgen	32
111	Boer	3	0	7 en 2 schepel	32.5
112	Boer	4	0	10 morgen	34
113	Brouwer	4	¾ morgen	9¼ morgen	35
114	Boer	3	11 morgen	0	52
115	Boer	3	7.5 morgen	1½ morgen	59.25
116	Boer	4	16 morgen	0	70

Bronnen: Gelders Archief, inv. 0008, Archief van de Staten van het Kwartier van Veluwe en hun Gedeputeerden

Bijlage 2: Buurschappen van de onderzochte plaatsen.

Bron: Gelders Archief inv. 0008

Ede

Maanen

Velthuizen en Velthuizerbroek

Ederveen

Doesburgh

Doesburger Achterveen

Bennekom

Bennekom Bovenbuurt

Bennekom Benedenbuurt

Otterlo

De Heiboeren onder Otterlo

Eschoten

Harskamp

Het Laar

Westerhuis en Wettenge

Nijkerk

De Vest

Appel

Slichtenhorst

Holk

Veenhuizen

Achterhoek

Ark

Nekkeveld

Doornsteeg

Wullenhoven

Oldebroek

Epe

Dijkhuizen

Zuuk

Emst

Westendorp

Wissel

Vaassen

Niersen

Westerenk

Hegge

Vaassenerbroek

Oene

Horthoek

Dijk

Ooster Oene

Brummen

Leuven

Cortenoever

Rheenderen

Hall

Eerbeek

Coldenhove

Oeken

Voorstonden

De hoven voor Zutphen

Tonden

Empe

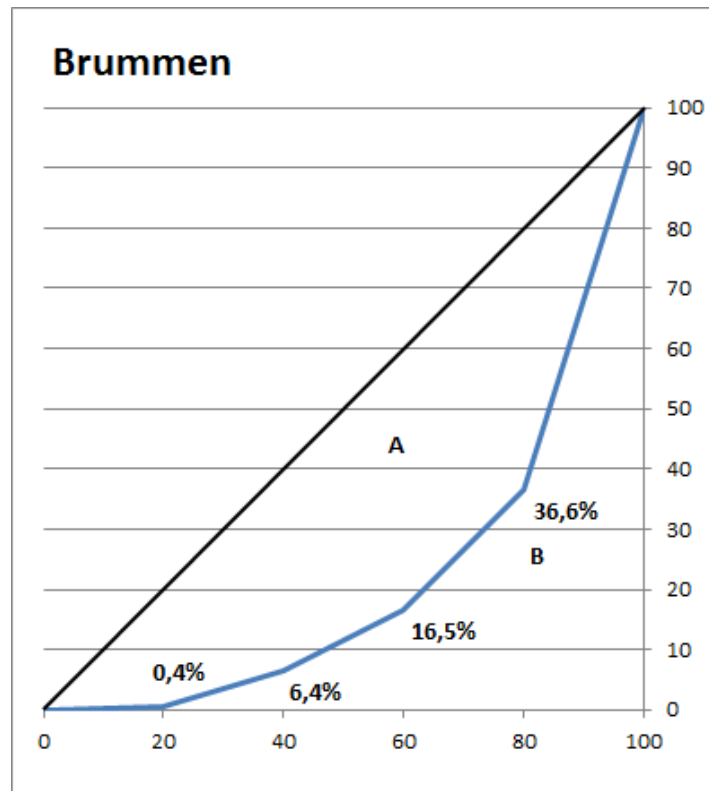
Renkum

Bijlage 3: Rekenvoorbeeld Brummen

Als voorbeeld van de manier waarop de inkomensongelijkheid op de Veluwe kan worden berekend volgt nu een berekening van alleen het dorp Brummen, zonder bijbehorende buurtschappen en gehuchten. De methode van .Gini is een veelgebruikte methode om ongelijkheid overzichtelijk te presenteren, te begrijpen en ermee te kunnen vergelijken. Er wordt een cijfer berekend dat ligt tussen 0 en 1, waarbij 1 totale ongelijkheid (één persoon heeft alles) en 0 totale gelijkheid (iedereen heeft evenveel) betekenen.

Brummen was een dorp in de buurt van Zutphen, met 495 genoteerde huishoudens, waaronder 70 arme gezinnen en 29 kapitalisten. De eerste stap in de berekening van .Gini is het noteren van de bedragen die elk huishouden moest afdragen volgens de bron. Behalve als men werd bestempeld als arm moest er jaarlijks naar bezit een bepaald bedrag worden afgedragen. Dat bedrag staat netjes in een van de kolommen opgetekend. Er staat een bedrag voor de *vijf specien* en per huishouden worden die bedragen genoteerd. Deze bedragen weerspiegelen de inkomsten van de huishoudens die door de pachter zijn bezocht. Uiteindelijk vormen de 495 bedragen een totaalbedrag van 4554 gulden en 95 cent (19 stuivers).

Om een goed overzicht te krijgen van het aandeel van de rijkere en arme gezinnen, worden de bedragen op volgorde gezet van klein naar groot. Vervolgens verdelen we de 495 huishoudens in vijf groepen, op volgorde van arm naar rijk. Brummen bestaat uit vijf groepen van 99 huishoudens, inclusief de armen. Elk van deze groepen betaalde een bepaald percentage van het totale bedrag. Dit percentage is uiteindelijk de basis voor de invulling van de grafiek zoals hieronder is afgebeeld, waarin de Lorenz-curve wordt gevormd door de cumulatieve percentages. In combinatie met de tabel is in één oogopslag te zien dat de armste 20% van de bevolking slechts 0,4% van het totale bedrag hoeft af te dragen aan de pachters, en dat de rijkste 20% van de bevolking 63,4% van dat bedrag afdraagt.

Bijlage Grafiek 1: de Lorenz curve van Brummen

Bij de berekening van .Gini wordt het gebied tussen de 45°-lijn en de Lorenz-curve (Gebied A) gedeeld door het totale oppervlak van de driehoek (de gebieden A en B) bij elkaar. De totale oppervlakte van A+B is in dit geval te verkrijgen door A+B te delen door twee, wat 5000 geeft. Dan rest ons nog te berekenen hoeveel A en B afzonderlijk inhouden. Voor het berekenen van gebied B zijn de eerder berekende cumulatieve percentages nodig. Met behulp van de percentages wordt gebied B door vijven gedeeld, en van elk gebied afzonderlijk wordt dan uitgerekend wat de oppervlakte is. Om bijvoorbeeld de oppervlakte van het gedeelte 40-60 (10,1% van het totale belastingbedrag) van gebied B te berekenen, tellen we 6,4% bij 16,5% op en doen we dat keer twintig. Het totaal delen we keer twee en op die manier hebben we de oppervlakte van het gebied B tussen 40 en 60: $20 \cdot (6,4 + 16,5) / 2 = 229$. De overige uitkomsten staan in de tabel en zijn bij elkaar opgeteld 2198. Het totale oppervlak van gebied B bedroeg 5000, dus gebied A, het .Gini-gebied is 2802 groot. We verkrijgen .Gini door gebied A te delen door het totaal: $2802 / 5000 = .56$.

Bijlage tabel 1: uitwerking berekening Gini-coëfficiënt Brummen

Bevolkingsgroep	Aantal huishoudens	Belasting-aandeel van arm naar rijk (gulden)	% van het totaal	Oppervlakte aandeel gebied B
0-20	99	19,50	0,4	4
20-40	99	269,75	6	68
40-60	99	458,60	10,1	229
60-80	99	914,75	20,1	531
80-100	99	2892.35	63,4	1366
Totaal	495	4554,95	100	2780

Bijlage 4: Vermogens en belastingen in Oldebroek 1748-1749

Bijlage tabel 2: combinatie van de gegevens uit 1749 (5 speciën) en 1748 (Liberale Gift)

Naam	Hoofdgeld	L.G. 500-1000 (vermogen in gulden)	L.G. 1000- 2000 (vermogen in gulden)	L.G. 2000+ (vermogen in gulden)	5 Speciën
<i>Jacob Versteeg</i>					0
Jannigjen Jans	0 (arm)				0
Jan Jacobsen	0				0
Jannigjen Franks	-6-	-13-2 (525)			0
<i>Thijmen Schroder</i>					0
Henrik Beerts	0 (arm)				0
<i>Henrik Claas</i>					0
<i>Frank Jansen</i>					0
Claas Reijeren	-18-	-13-14			0
Henrik Jansen	-12-				0
<i>Aeltjen Beerts</i>					0
<i>Jan Jansen</i>	0 (arm)				0
Gijsbert van Doren	-18-				0
Nijklaas Bolss	-12-				0
<i>Lubbert Wijgmoetten</i>					0
<i>Jan Wernersen</i>					0
<i>Jan Henriks</i>					0
<i>Egbert Rademaker</i>					0
<i>Marten Schoom</i>					0
<i>Hein</i>					0
Weduwe Jan Henriks	-6-				1-
Lubbert Aerts	-6-				1-
Gerrit Horst	-12-				1-10-
<i>Peter Schrijver</i>					1-10-
Harman Smedink	-12-				1-10-
<i>Jacobien Gerritsen</i>					1-10-
Albert Herms	-6-			30- (6000)	1-14-
Jan Jacobsen	-12-			30- (6000)	1-16-
Brand Jacobs	-12-				2-
Jannigjen Everts	-6-		-4-10 (1800)		2-
<i>Henrik Horst</i>					2-
Aalt Jansen	-12-				2-
<i>Claas Hertwijk</i>					2-
Thijs Arends	-12-				2-
Gerrit Jansen	-6-	1-5- (900)			2-
Henrik Wijgmans	-12-				2-10-

Jan Henriksen	-12-		4-17- (1950)		2-14-
Rutger Jacobs	-12-			(5500)	2-14-
Diesmert Jansen	-12-				2-2-
Henrik Forne	-18-				2-5-
Jacob Schrijver	-12-				2-6-
Gerrit Gosins	-12-				3-
Weduwe Jan Coertsen	-6-				3-
Eijmbert Henriks	1-4-		4- (1600)		3-
<i>A.W. van Eeckhold</i>					3-
Henrik Dikker	-12-				3-
Gerrit Jansen	1-4-	1-5- (900)			3-2-
Creesjen (Kresa) Lubberts	1-4				3-6-
Henrik Peters	-12-				3-6-
Peter Henriksen	-12-				3-6-
Jan Brands	-18-	1-			3-6-
<i>Arent Egbertsen</i>					3-6-
Dries van Asselt	-12-		3-2-8		4-
Andries Stoffels	1-4-				4-
<i>Barent Wijgmoetten</i>					4-
<i>Henrik Egberts</i>					4-
Henrik Jacobs	-12-				4-
Gerrit Leendertsen	-18-	1-1-4 (850)			4-
Gerrit Jansen	-18-				4-10-
Willem Willems	-12-				4-10-
Evert Brands	-18-	1-2-8 (900)			4-10-
Willem van Werven	-12-				4-16-
Aart Hertgerts	0				4-17-
<i>Evert Henriks</i>					4-4-
Gerrit Aerts	-12-				4-6-
Jacob van Diepen	1-4-		4- (1600)		4-6-
<i>Henrik Dirks</i>					4-6-
Jan Gijsebarts	1-4-				4-6-
Jan Steffens	-12-				4-6-
<i>Albert Jansen</i>					4-6-
Gerrit Blauw	-18-			25 (5000)	4-7-
Jan Blauw	-12-			25 (5000)	4-7-
Willem Vink	-12-				5-
Beert Jansen	-12-		2-15- (1600)		5-
Gerrit Grave	-18-				5-
Beert Reijersen	1-4-	-15- (600)			5-
Jan Albertsen	-12-		4-		5-10-
Heijmen Jansen	-12-				5-10-
<i>Jan Smamulssen</i>					5-14-

Lambert Jansen	-12-				5-2-
Jan Bakker	-18-		4-10-		5-6-
<i>Weduwe Aart Dijks</i>					5-6-
Wolter Gerrits	-12-		2-15- (1320)		5-7-
<i>Weduwe van Jan Willemsen</i>					5-7-
Henrik Jacobs	-12-				5-8-
Dries Cruijt	-12-				6-10-
Dries Hermsen	-18-				6-10-
Henrik Gijsebarts	-18-				6-16-
Jan Arres	-12-				6-18-
<i>Hannisjen Evertsen</i>					6-2-
Jacob Freriks	-12-				6-6-
Thunis Bekencamp	-18-				6-6-
<i>Weduwe van Ackeren</i>					6-6-
Gerrit Tijmons	-12-			48-16-8 (9763)	6-6-
Thunis Andries	-12-				7-
Jacob Thijmens	1-4-				7-
Jan Driesen	-18-	1-			7-
<i>Jan Aelssen</i>					7-
Jacob Brummel	-18-				7-
Aart Freriks	-12-				7-10-
Weduwe van Thijmen Henriks	-18-				7-10-
Jan Schrijver	1-4-	1			7-6-
Jannis Brouwer	-18-				7-6-
Willem Jacobs	1-4-				7-6-
Beert Jansen	-12-	1-5- (1000)			7-6-
Aalt Beertsen	-18-				7-6-
Gerrit Eijmberts	-18-				8-
Evert Henriks	-12-				8-
Hermen Gerrits	-18-				8-
Jan Reijers	-18-				8-
Hermen Eijmberts	-18-				8-6-
Cornelis Helmigsen	-12-				8-6-
Dirk de Witten	-12-				8-6-
Beert Gerrits	-18			15- (3000)	8-6-
Gerrit Reijers	-18-	-18-4 (750)			9-
Abraham Jansen	-12-				9-
Gijsebert Lamberts	-18-				9-
<i>Egbert Prumen</i>					9-

<i>Henrik Gerrits</i>					9-17
<i>Frans Dirks</i>					10-
Beert Jacobs	-12-		9-		10-
Henrik Gerrits	-18-			14- (2800)	10-
Willem Aalberts	-18-		3- (1200)		10-
Jan Hoffman	-18-				10-
Gerrit Coerts	-12-				10-6-
Lambertus Zegerius	-30-			88- (17.600)	11-
Henrik van Ark	1-16-	-15- (600)			11-10-
Jacob Jansen	-12-				11-4-
<i>G.W. van Dedem</i>					11-6-
Mechgeel Jansen	-6-			30 (6000)	12-
Henrik Driesen	1-4-	(500)			12-
Roelofs Pater	1-4-	1-2-8 (900)			12-
<i>Cornelis Maree</i>					12-
Thijmen Jansen	-18-		4-17-		12-
Jan Groen	-18-				12-6-
Aert Franks	-18-	-17-8 (700)			12-6-
Wolter Herms	1-4-	1-5- (1000)			12-6-
Henrik Beerts	-18-	1-2-8 (950)			13-6-
Willem Lambertsen	1-10-				14-
Willem Cornelissen	1-4-			45- (9000)	14-10-
Jan Willems	1-16-		(1600)		14-5-
Reijer Cornelissen	1-16-				14-6-
Aalbert Coerts	-18-				14-6-
Gerrit Beerts	-18-	-15- (600)			15-
Thijmen Groen	1-16-			15 (3000)	15-6-
Dries Henriks	1-4-			11-10- (1500)	15-6-
Jan Harminsen	1-10-		4-10- (1600)		15-6-
Beert Evertsen	-18-	1-5- (1000)			15-6-
Evert Henriks	-12-		(1600)		15-6-
Jacob Lubbertsen	-18-				15-6-
Evert Evertsen	-18-				15-6-
Barent van Langen	1-10-			50- (10.000)	15-6-10
Henrik Gerrits	-18-			25- (5000)	16-6-
Jan Willems	-18-		4- (2550)	9	16-6-
Jan Lubberts	-18-	1-2-8 (900)			17-6-
Henrik Jacobsen	-12-				17-6-
Weduwe Jan Lamberts	1-10-			27-10-	17-6-
Albert Jansen	-18-	-17-8 (2800)			18-
Gerrit Jansen	-6-	1-2-8 (1000)			18-
Willem Evertsen	1-4-	-15- (600)			18-
Dirk Egberts	1-10-			32-10	18-

Frank Gerritsen	-18-		3-17-8 (1550)		18-
Thunis Wijgmans	1-4-				18-16-
Luijgjen Coops	1-10-			160- (32.000)	18-6-
Henrik Albertsen	-18-				19-
Lambert Nagel(hold)	1-4-				19-
Dries Cornelis	1-4-	17-8- (600)			19-10-
Jacob Beertten	-18-		2-11-4 (1025)		20-10-
Egbert Henriks	-18-				21-
Henrik Hermensen	1-10-				21-
Beert Egberts	1-10-				21-6-
Jannis Gerritsen	-18-				22
Jan Thijsen	1-16-	-13-14 (530)			22-
Henrik Driesen	1-4-			(6500)	22-
Willem Helmigsen	-18-	1-2-8 (900)			22-
Gerrit Jansen	1-16-	1-2-8 (1000)			22-10-
<i>Weduwe Dries Henriks</i>					22-6-
Gerrit Jansen	1-4-			40- (8000)	22-6-
Egbert Beerts	-12-		3-10- (1400)		23-
Aart Reijersen	-18-		4-3- (1650)		23-
Weduwe Heijmen Jacobs	1-10-			44-10 (8900)	23-6-
Henrik de Wit	-18-		4-		23-6-
Frank Jansen	1-10-				23-6-
Jacob Aerts	1-10-		3-2- (1240)		24-
Frank Jansen	-18-				24-
Aalbert Gerritsen	-18-				24-4-
Henrik Morre	-18-				24-6-
Willem Gerritsen	1-10-		(1320)		25-
Hermen Willemsen	1-10-				25-16-
Hertgert Reijersen	1-10-		3-17-8 (1550)		26-
<i>Jan Brummel</i>					26-
Weduwe Gerrit Jansen	1-4-			12-2 (2420)	26-6-
Lubbert Jansen	-12-				26-6-
Henrik Gerrits	1-4-	-17-8			27-
Willem Reijersen	1-10-		3-5- (1300)		27-14-
Jacob Alberts	1-10-			13-10 (2700)	28-6-
Frank Willems	1-10-		4-11- (1820)		29-6-
Egbert Wijgmans	1-10-		3-1- (1400)		30-6-
Weduwe Gerrit Everts	1-10-		4-17-8		30-6-
Dirk Gerrits	1-4-	1-5 (1000)			30-6-
Beert Reijks	2-8-		3-5- (1600)		32-

Beert Cornelissen	1-16-			50- (10.000)	32-6-
Weduwe Jan Jansen	1-16-			27-15- (1400)	33-
Beert Everts	1-10-			17-12-8 (3525)	33-
Henrik Gerritsen	1-4-	-17-8 (600)			33-
Frank Herms	1-10-			22-10- (5500)	33-6-
Albert Jansen	1-4-			26-10- (5300)	33-6-
<i>Reijnder Schoonhoven</i>					40-
Egbert van Zijthem	-18-				50-

Bronnen: Gelders Archief, inv. 0008, Archief van de Staten van het Kwartier van Veluwe en hun Gedeputeerden en Streekarchivaat Noord-West Veluwe Oldebroek, 2001: Richters in het Richterambt Oldebroek (1654-1811) 92-93 'Kohier van de Liberale Gifte 1748' en 'Formulieren van aangifte voor de Liberale Gift, ingevuld door de inwoners van het ambt Oldebroek 1748'.

Bijlage tabel 3: personen die niet in de lijsten van 1749 voorkomen

Naam persoon + vermogen (en gift in guldens)
Gerrit Jacobs Veltkamp: 11.700 (58-10-)
Leendert Leenders: 800 (1-1-4)
Lambertjen Leenders: 850 (1-1-4)
Heijmen Peters: 900 (1-2-8)
Fennigjen Willems: 1750 (4-7-8)
Lubbigjen Roelofs: 2500 (12-10-)
Hendrikjen Dries: 4400 (32-10-)
Willem Jansen: 1500 (3-10-)
Frank Dircks: 4000 (20-)
Hendrik Eijmbertsen: 2300
Trientjen Jans: 1800
Hendrik Jol: 1600
Fennetijn Hendriks: 2200
Derck Driesen: 700
Machtellien Rutgers: 3000
Roontje Aarts: 800

Toelichting

In bovenstaande tabel is op zo duidelijk mogelijke manier geprobeerd een verband te leggen tussen vermogen en belastingsom, op basis van twee bronnen uit 1748 en 1749. Verschillende vermogensgroepen worden onderscheiden, en vermogens staan achter de (liberale) giften genoteerd in guldens – stuivers – en eventueel centen.

De meeste namen waren in beide bronnen terug te vinden, hetzij met de nodige verschillen. Het is dan ook geen transcriptie, omdat die namen doorgaans geheel anders werden gespeld. Daarnaast levert dat ook onoverkomelijke verschillen op, mede omdat de lijsten uit 1749 veelal spreken van 'Weduwe van', terwijl het kohier van de Liberale Gift de naam van de vrouwen noteert. Het is dus niet altijd duidelijk welke vrouw bij welke man hoort. De weduwe van Dries Hendriks (die 22-6- betaalde) zou heel goed Fennetijn (Fennetjen) Hendriks kunnen zijn, maar de relatie is wat mij betreft te onzeker om ze als zodanig te beschouwen. In de lijst uit 1749 staan 33 namen die niet zijn terug te herleiden naar namen uit het kohier van 1748 en hieronder staan 16 namen van personen die niet zijn terug te vinden in 1749 (zie bijlage tabel 3). Het gaat hier om verhuizingen, weduwen of verkeerd gespelde namen. Peele Coops was de vader van Luijgjen Coops, maar is om onbekende redenen niet terug te vinden in de lijst van 1749.¹³⁹

¹³⁹ <http://www.genealogieonline.nl/en/genealogie-zwanepol/116686.php>